

Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije u studijama Mihe Barade*

Miho Barada (1889–1957), povjesničar koji je svojim znanstveno-istraživačkim i pedagoškim djelovanjem obilježio hrvatsku historiografiju druge trećine XX. stoljeća, značajan je osobito po proučavanju problema ranosrednjovjekovne crkvene organizacije hrvatskih zemalja i kritičkoj obradi odgovarajućih povijesnih izvora. U radu se daje prikaz Baradine historiografske percepcije razmatrane problematike.

Oštra pera i često beskompromisan u iznošenju vlastitih istraživačkih gledišta brušenih na izvrsnom poznavanju pisanih izvora i reambulaciji terena (riječ je o putovanjima epskih razmjera od Krka sve do Duklje i na istok do Hercegovine u društvu s B. Gušićem) kao i oboružan znanjima stečenim na prestižnoj Viskoj školi za paleografiju, diplomatiku i arhivistiku u Vatikanu, Miho Barada (1889–1957) ostavio je dubok trag u hrvatskoj historiografiji.

Barada, povjesničar koji je svojim znanstveno-istraživačkim i pedagoškim djelovanjem obilježio hrvatsku historiografiju druge trećine XX. stoljeća, značajan je osobito po proučavanju problema ranosrednjovjekovne crkvene organizacije hrvatskih zemalja i kritičkoj obradi odgovarajućih povijesnih izvora. Djelujući u relativno dugom vremenskom luku, od konca dvadesetih do konca pedesetih godina prošlog stoljeća, njegova su razmatranja ove tematike prolazila kroz nekoliko faza, mijenjajući – ovisno o uzroku i povodu – predmet proučavanja pa i osnovna polazišta i postavke o povijesnom profilu onoga vremena, ali postojano uzdržavajući i zastupajući metodu kritike izvora (naročito diplomatske i paleografske) kao naglašeno obilježje historiografske discipline, koja je u Baradinu opusu stekla jedan od stožernih orijentira. U tom kontekstu izdvajaju se tri cjeline: osnivanje Ninske biskupije, (re)organizacija gornjodalmatinske crkvene pokrajine i problem podrijetla i kronologije pokrštenja Hrvata i obnove crkvenoga života u Dalmaciji ranoga srednjeg vijeka, ali i neke podcjeline (primjerice, spor oko

* Obilježavanju polustoljetnog jubileja smrti Mihe Barade (1957–2007) pridružujem ovaj rad, nastao na marginama znanstvenog skupa koji su 20. studenog 2007. godine upriličili Hrvatski institut za povijest i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

ubikacije Ridera). Analiza Baradinih interpretacija potvrđuje da je i u ovom segmentu svoga znanstvenog interesa jedan od temeljaca hrvatske medievistike.

Cilj ovog rada nisu nova razmatranja ili reinterpretacije u vezi s ranosrednjovjekovnom crkvenom organizacijom hrvatskoga povijesnog prostora, već prikaz Baradine historiografske percepcije razmatrane problematike.¹

Promatrana u kontekstu Baradina „klerikalizma“ nasuprot mnogo mu puta spočitavanom svjetovnjaštvu, njegova su znanstvena promišljanja, čini se, ipak udaljenija od doktrinarno obilježenih misli kakve se nerijetko znaju sresti u radovima crkvenih povjesničara koji su i sami pripadnici klera. U tom je smislu indikativno što je Miho Barada jedan od rijetkih povjesničara koji su zastupali tezu o crkvenoj podređenosti istočnojadranskih dijeceza Carigradskoj patrijaršiji, ne pokušavajući taj period svesti samo u okvire Focijeve shizme i razdoblja uoči splitskih sinoda. Tako se formulacija jednog od rijetkih Baradinih biografa² da su ga „od samih početaka sumnjičili crkveni krugovi valjda zbog njegova učenjaštva a učenjačkim krugovima je zacijelo bio sumnjiv zbog svog svećeništva“ razotkriva gotovo kao doslovna istina.³

Položaj mu bijaše tim paradoksniji što je tih godina zauzimao položaj profesora crkvene historije na Teološkom fakultetu u Zagrebu i urednika jedinoga časopisa specijaliziranog za crkvenu povijest *Croatia Sacra*, istodobno honorarni, pa (nakon Šišićeve smrti) redoviti predavač na Filozofskom fakultetu, čime je njegovo djelovanje kao povjesničara i u znanstveno-istraživačkom i u pedagoškom smislu nužno dobivalo na autoritarnosti. Prema B. Gušiću, još za boravka u Rimu 1929–1931. godine u Baradi se „porodila ona distanca prema katoličkoj hijerarhiji i crkvi kao političkom činiocu, koja ga je brzo zatim dovela do proučavanja socijalističke literature i do usvajanja dijalektičke metodike u njegovu historijskom radu“.⁴

1. *Aurelius civitatis Reditiois episcopus*

Izraz svoje temperamentne ćudi, jednog nadasve sangviničkog karaktera, Barada je pokazao u polemici s A. Jadrijevićem povodom njegova članka *Gdje*

¹ Ovom prilikom neće se, dakako, citirati sva relevantna literatura o problemima koje je otvorio Barada, već ona koja je direktno vezana uz razmatranu problematiku (koja je u međuvremenu, razvojem hrvatske historiografije, narasla do obujma prave biblioteke), prije svega ona suvremena autoru ili nastala kao prva kvalitativno nova reakcija na njegova gledišta. U radu mi je obilno poslužila i skripta *Odabrana djela Mihe Barade*, u dva sveska, koju su u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta 2007. godine priredili Mirjana Matijević Sokol i Tomislav Galović. Njima dugujem zahvalnost za pomoć u konzultiranju vrela i literature te za ine sugestije koje su mi bile dragocjene.

² Kao Baradine biografije još uvijek funkcioniraju članci: RAVLIĆ 1957; GUŠIĆ 1960; ANTO-LJAK 1983; ANTOLJAK 1990. i GOLUB 1991.

³ GOLUB 1991, 145.

⁴ GUŠIĆ 1960, 141.

se nalazio *Riditio(n)*, *biskupski grad sv. Aurelija*? Riječ je o problemu ubikacije biskupskoga sjedišta sv. Aurelija († 375), *Riditio(n)*, koje je H. Delehaye smještao u Dalmaciju. Nastavljajući gdje je Delehaye stao, Jadrijević je prilično uvjerljivo ubicirao ovaj grad u Danilo Gornje, koje je preslojilo drevni ilirsko-rimski Rider, prastaro naselje gradinskog tipa na granici Liburnije i Dalmacije. Riječ je o naselju s kontinuitetom naseljavanja čiji se počeci gube u protohistoriji, a u vrijeme suživota Rimljanâ s epihorskim stanovništvom ono je bilo okvir fascinantne sinkretističke kulture s dojmljivim refleksima baštinjenim kroz kult ilirsko-delmatskog Silvana (ikonografija mu se prožimala s onom boga Pana) kao i pravo bogatstvo ilirskog onomastikona posvjedočeno na iznimno velikom epigrafskom korpusu rimskoga perioda; njime je Rider ušao među najbogatija vrela za rimsko-ilirsku prozopografiju. Nosioci ovoga kulturnog kruga bijahu *Riditi (Riditae)*, gentilno organizirano stanovništvo delmatske pripadnosti, etnički supstrat koji je, izgleda, za rimske dominacije primio tanku pocaklinu antičke akulturacije, davši svoje ime naselju.

Aproprijacija gentilnoga imena ilirskoga plemena očitovala se tu u više oblika: *Rider*, *Ridder*, *Riditae*, *Riditio(n)*, *Rediticum*, što je Jadrijeviću kao i većini istraživača bila podloga za pretpostavku da upravo u Danilu-Rideru treba tražiti episkopalni grad sv. Aurelija. Varijanta *Redditicum* je, međutim, ostala tradirana i u sinodalnim zaključcima salonitanskih crkvenih skupova održanih 530. i 533. godine, sačuvanima u spisu *Historia Salonitana Maior*. Na drugom je provincijalnom crkvenom saboru, naime, teritorij toga imena spomenut kao sastavni dio jedne od triju novoutemeljenih biskupija na području doprijašnje velike salonitanske dijeceze, one u Muccuru (Makar kod Makarske): *Sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat* (sc. *Muccoritanus episcopus*).⁵ U svojoj disertaciji *Topografija Porfirogenitove Paganije* Barada je zaključio kako se *Rediticum* mora nalaziti negdje u trokutu Trilj–Zadvarje–Zagvozd ili u bližoj okolini,⁶ te je na Jadrijevićev prijedlog vrlo oštro reagirao. Temeljni problem Jadrijevićeve analize jest nemogućnost teritorijalnog kontinuiteta između Danila i Makra, što ga sili da zahvati u tekstove sinodalnih zaključaka te njihovom emendacijom uskladi novouspostavljeni segment s vlastitim gledištem. Ovo mu Barada vrlo oštro predbacuje, ne libeći se ni posve neznanstvena obraćanja sugovorniku, inače uglednu povjesničaru i teologu, kojeg čak naziva diletantom: „metoda zvana *ocuspocus* (...) Ja sam (...) ilustrirao fundiranost i ‘naučnu’ metodu o. Jadrijevića“.⁷ Barada je kolacioniranjem odnosnog teksta HSM s drugim prijepisom doduše opovrgnuo Jadrijevićeve prijedloge,⁸ no uvredljiv ton kojim je vodio polemiku

⁵ HSM, 83.

⁶ BARADA 1928, 11-12.

⁷ BARADA 1937a, 128.

⁸ BARADA 1937a, 126.

izazvao je opravdanu repliku A. Jadrijevića⁹ koji je – ostavši pri svom ranijem mišljenju – primijetio kako Baradina „kritika nije na akademskoj visini, nego je prešla sa znanstvenog načina pisanja na ton ličnog izrugivanja i ujedljivosti“, zamjerajući isključivo Baradi optužbu za diletantizam u kritici izvora s obzirom da je on, Jadrijević, „primio poduku na najglasovitijoj školi u svijetu, tj. na Papinskom Biblijskom institutu u Rimu“. Danas se ubikacija Ridera u Danilo Gornje uglavnom smatra relativno pouzdano utvrđenom, usprkos pomalo nedostojnom profilu ranokršćanske faze grada.¹⁰

2. Dvije kneževske povelje

U istom svesku *Croatia Sacra* Barada je objavio raspravu *Dvije naše vladarske isprave*. To je jedna od jezgara Baradina opusa. U njoj je na primjeran način pokazao kako „bilo radi (...) diplomatske važnosti bilo pouzdanosti njihovih povijesnih podataka, treba utvrditi kritički tekst, a tim i autenciju tih dviju isprava“. „Današnja nauka omogućuje jedno i drugo“, nastavlja Barada, „prvo rješava kritika teksta a drugo diplomatika, dotično skupa jedna s drugom“.¹¹ S obzirom na najvišu naobrazbu iz pomoćnih povijesnih znanosti koju je stekao u Rimu, taj je proces u Baradi našao jednog od stožernih orijentira i on ga provodi iscrpnom analizom na gotovo stotinu stranica teksta. Nakon provedene opširne analize, Barada zaključuje da „uza sve što isprave Trpimira i Muncimira nisu sačuvane u originalu (...) one su ipak u svemu autentične. Sastavljene po svim pravilima onodobne pravno-diplomatske prakse, one mogu poslužiti kao paradigmatična diploma IX. st., tim više što one pružaju podatke kojima se ili potkrepljuju razna mišljenja ili rješavaju prijeporna pitanja opće diplomatike“.¹² Baradini su zaključci u kasnijoj historiografiji učestalo bivali revidirani, a stav povjesničara o ovim pitanjima varirao je od nekritičkog prihvaćanja do potpunog odbacivanja.¹³ U suvremenoj historijskoj znanosti ipak se sve jasnije razabire sklonost ka uvažavanju vjerodostojnosti historijske jezgre koju u sebi nosi tekstovna predaja, osobito Trpimirove darovnice.¹⁴ Mada Barada, barem za eshatokol, priznaje kako „ispravan tekst nije

⁹ JADRIJEVIĆ 1938. Barada je u reakciji na Jadrijevićev članak sasvim zanemario pitanje sv. Aurelija, propustivši objasniti (ne)postojanje Aurelijeve biskupije u trokutu Trilj–Zadvarje–Zagvozd, osobito s obzirom da je njeno područje 533. godine uključeno u novoformiranu biskupiju Muccur.

¹⁰ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989, 845-890. Usp. također KOVAČIĆ 2007, 302, 305. s uvažavanjem Baradinih rješenja.

¹¹ BARADA 1937b, 1.

¹² BARADA 1937b, 96.

¹³ KLAJČ 1967. Posljednja kritička objava: CD I, 3-8.

¹⁴ Osobito PERIĆ 1984; BUDAK 1994, 75-76. Usp. pregled mišljenja u: IVANIŠEVIĆ 1992. Usp. također RAPANIĆ 1992, 106-109. Autorovo je mišljenje bliže onomu N. Klaić – on je na

sačuvan ni u jednom prijepisu“,¹⁵ u svojoj paleografsko-diplomatičkoj analizi i prijevodu teži ka restituciji izvornoga teksta, što na mnogim mjestima znači direktne intervencije u tekst, što sve zajedno srozava vrijednost Baradine analize. U konfrontaciji s Katićevim kritičkim izdanjem dviju povelja, nastalim nešto ranije,¹⁶ potonje se razotkriva kao pouzdanije jer se Katić ograničio na publiciranje teksta prema najpouzdanijem rukopisu iz XVII. stoljeća.

Dijelovi Baradine analize relevantni za problematiku ranosrednjovjekovne crkvene organizacije započinju već kod izraza *Salonitane ecclesie archiepiscopus*. Barada zapaža dosljednu primjenu naslova *Salonitana* za splitsku crkvu, što je „vrlo važan naslov, jer osim što je oznaka starine, a tim i autencije, također nas upućuje na druge konstatacije“. ¹⁷ U tom anakronizmu Barada raspoznaje obilježja starine, ali i aproprijacije koje je kler u Dioklecijanovoj palači – s obzirom na prostiranje najveće istočnojadranske dijeceze – zadržao i nakon definitivnog preseljenja iz Salone. Paralele mu pronalazi u istom naslovu upotrijebljenom mnogo puta u bogatoj korespondenciji između papinstva i naših krajeva u drugoj polovici IX. stoljeća.

Kontinuitet crkvene organizacije i pisane predaje između Salone i Splita Barada raspoznaje i u naslovu *archiepiscopus*, prežitku izvorne ranokršćanske titulacije koji – kao i izraz *ecclesia Salonitana* – oštro razlučuje od semantičke varijante izraza u značenju „metropolit“, upravo *metropolitanus Spalatensis*.¹⁸ Pritom je ključni događaj splitski sinod 925. odnosno 928. godine, na kojemu se ustanovljuje metropolija, a u sljedećim godinama naziv *ecclesia Spalatensis* sve više potiskuje tradicionalno ime *ecclesia Salonitana*. Isti slučaj preuzimanja aspiracija za opsegom salonitanske crkve Barada nalazi i u vjerojatno najproblematičnijoj rečenici darovnice, gdje ono *usque ad ripam Danubii* tumači na način Račkoga i Šišića, programatskim isticanjem virtualnih prava splitske crkve kao nasljednice salonitanske.¹⁹ Pošto je u transmisiji teksta, prema Baradi, između biskupije i metropolije ovdje terminološka razlika vrlo čista, autor predlaže da se ovaj pasus čita u ključu teritorijalne rasprostranjenosti salonitanske metropolije u vrijeme gotske

temelju analize sadržajnih značajki čina donacije dvojio o smislenosti čina darovanja, odnosno uzdarja s obzirom na ondašnji sustav vjerovanja i konvencija društvenih funkcija te je zaključio da je jezgra darovnice apokrifna, dok su mnogi podaci vjerodostojni.

¹⁵ BARADA 1937b, 49.

¹⁶ KATIĆ 1940. Pedesetprvi svezak *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku* objavljen je 1940. godine, ali je L. Katić već 1936. razaslao posebni otisak članka. Baradina procjena: „Radnja je napisana na brzu ruku, nerazumljivo, nemetodički; gradivo izmiješano, bez reda. Rasprava je s jedne strane manjkava, bez najosnovnijih naučno-potrebnih podataka, a sa druge strane sa mnogo balasta“ (usp. BARADA 1937b, 2, bilj. 2).

¹⁷ BARADA 1937b, 27.

¹⁸ BARADA 1937b, 27.

¹⁹ BARADA 1937b, 33, 88.

dominacije početkom VI. stoljeća, kada se „ona protezala do Drave a tim nekako i do Dunava“. Nadalje, u formulaciji *infra terminis nostris* (vulgo mjesto *infra terminos nostros*) unutar dispozicije, Barada vidi Trpimirovo isticanje vlastitoga teritorija naspram onomu splitskoga nadbiskupa, upravo stilizaciju jezičnoga izraza kojom se oblikuje precizna opozicija između gentilno ustrojene hrvatske države u zaleđu dalmatinskih primorskih gradova i bizantske uprave u njima.²⁰

Drugi indicij za veliku starinu darovnice koji je Barada uočio jest službeni naslov splitske crkve *cenobium sanctorum martirum Domnii, Anastasii, Cosme et Damiani*, što je kod spomena potonjeg para svetaca možda prežitak još ranokršćanskog razdoblja.²¹ Time je značajnije što Barada već u Muncimirovoj darovnici, točnije u njejoj naraciji, prepoznaje neke novume, primjerice naslov *archiepiscopus Spalatensis*.²²

3. Osnivanje Ninske biskupije. *Episcopus Chroatensis*

Baradinu interesu za istraživanje historijske terminologije može se pribrojiti i rasprava *Episcopus Chroatensis*, „još i sada jedan od najboljih pregleda ove problematike“ (N. Budak). Godine 1912/1913. F. Bulić i J. Bervaldi objavili su svoju *Kronotaksu solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa* koja će u godinama koje su slijedile ostati referentnom točkom znanstvenom istraživanju pitanja istočnojadranske crkvene organizacije.²³ Dvadesetih godina pojavio se niz rasprava o pitanju crkvene pripadnosti ranosrednjovjekovnih dijeceza na istočnom Jadranu, primjerice one M. Perojevića,²⁴ V. Novaka,²⁵ G. Novaka,²⁶ K. Šegvića,²⁷ A. Dabinovića,²⁸ napokon M. Barade.²⁹ Sve su one na svoj način bile u dijalogu

²⁰ BARADA 1937b, 38.

²¹ BARADA 1937b, 32.

²² BARADA 1937b, 64.

²³ BULIĆ – BERVALDI 1913.

²⁴ PEROJEVIĆ 1922.

²⁵ V. NOVAK 1923.

²⁶ G. NOVAK 1928. Budući da je za proučavanje međudnosa citiranih radova u stavovima njihovih autora, njihove konfrontacije i obilježja te konfrontacije važno utvrditi njihovu genezu te sukcesivnost odnosno (ne)moćnost poznavanja gledišta kolegâ, u sljedećim je bilješkama naznačeno vrijeme njihova autorskog dovršenja. Svi su napisani prije 1930. godine, a – uz iznimku članaka V. Novaka i M. Perojevića – vremenom nastanka gusto su grupirani oko 1928. godine.

²⁷ ŠEGVIĆ 1930. Šegvićeva je rasprava izlazila u nastavcima u *Bogoslovskoj smotri* 1929. i 1930. godine.

²⁸ DABINOVIĆ 1930. Rad je napisan najkasnije 1928, a „primljen u sjednici historičko-filološkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 12. oktobra 1928.“.

²⁹ BARADA, 1931. Rad je izvorno pripremljen 1928. za novu seriju *Starohrvatske prosvjete* i predan u tisak, ali obustavom izlaska časopisa Barada ga je preusmjerio u zagrebački časopis

s temeljnom Bulićevom i Bervaldijevom studijom. Spram nje su funkcionirale kao glosa, bilo da su negirale rezultate Bulića i Bervaldija, bilo da su s njima usklađivale svoje pravce istraživanja.

Ovdje se Barada posvetio tada još uvijek u štočemu zagonetnim naslovima *episcopus Chroatorum*, *episcopus Chroatensis* i sl. u njihovoj konfrontaciji s čašću ninskoga i kninskoga biskupa, nastojeći diferencirati njihove spojnice i razdjelnice. Kako bi riješio ovo pitanje, Barada je svoju raspravu podijelio na tri dijela: u prvome je pretresao problem osnutka Ninske biskupije, u drugome Kninske, a u trećem (*Corollaria*) problem uvođenja glagoljice i slavenske liturgije. Budući da je već u Baradino doba literatura o osnutku Ninske biskupije narasla gotovo do nepreglednosti (za razliku od gotovo potpune šutnje historiografije o utemeljenju Kninske biskupije), on je uvodno dao pregled ranijih mišljenja.

Ona se računaju na historiografsku struju skloniju vidjeti ninskog biskupa kao sufragana Splita, bez obzira na dataciju osnutka (Farlati, Bianchi, V. Klaić, rani Šišić) te na onu koja, počevši sa Smičiklasom 1882, dijeli mutnu predodžbu o ambulantom biskupu rezerviranom isključivo za Hrvate i na neki način posebno vezanom uz pojavu Franaka na ovim prostorima (Duchesne, Jelić, Perojević). Pritom je važno naglasiti da i pripadnici one, uvjetno rečeno tradicionalne struje nisu odricali važnosti franačkog utjecaja u tom procesu, čime su bili bliski suprotnoj „školi“, ali su inzistirali na vrhovništvu splitske nadbiskupske stolice (V. Klaić, V. Novak).

Ovom kompleksu pitanja, kao uvodno, Barada pridružuje ono pokrštenja Hrvata i crkvene pripadnosti područja na kojemu se rasprostirala njihova gentilna vlast prije osnutka Ninske biskupije. Barada je pretpostavljao kontinuitet crkvenog života i, barem djelomice, hijerarhije i nakon avarsko-slavenskog zauzimanja bizantskoga zapadnog Ilirika početkom VII. stoljeća. Nositelje tog kontinuiteta vidio je u prežiticima romanskoga kršćanskog stanovništva po primorskim gradovima i otocima te u enklavama dubljega zaleđa, a kariku koja ga je osiguravala u Ravenskom egzarhatu, uistinu jedinoj prirodnoj zamjeni za najbližu vrhovnu vlast nakon urušavanja provincijalne administracije uoči i poslije presudnoga naleta barbarskih *gentes*. Mada je ovaj Baradin stav u velikoj mjeri aprioran i izveden *ex silentio* iz stoljeća ionako oskudnih povijesnim vrelima,³⁰ Ravenna je

Croatia Sacra. Prema vlastitim riječima, Barada je svjesno zanemario radove A. Dabinovića i K. Šegvića objavljene u onom međuvremenu (usp. BARADA 1931, 161, nenumerirana bilj.).

³⁰ Kolega zadarskoga biskupa Donata *dux* Pavao, koji je uz njega predvodio poslanstvo Karlu Velikom 805. godine, jest „retrospektivni argument“ koji dokazuje da Dalmacija barem do te godine nije bila dobila tematsko uređenje te da je bila *ad hoc* gotovo stoljeće i pol priključena Ravenskom egzarhatu. Isto važi za korespondenciju Grgura Velikog s istočnojadranskim prelatima, sačuvanu u *Registrum Gregorii* i prepričanu kod Tome Arhidakona, koja je u najmanju ruku dvosmislena (usp. GOLDSTEIN 1992, 136).

nedvojbeno imala veliku važnost za istočnojadranske gradove, već i stoga jer su joj po prirodi stvari gravitirali bizantski posjedi u Dalmaciji. Svakako, zahvaljujući Baradi, ravenatska je komponenta u istraživanju formacije ranosrednjovjekovne crkvene organizacije dobila na važnosti. Baradino je mišljenje 1931. godine – i bez neprijepornih pokazatelja – da se nadležna crkvena i politička hijerarhija za istočnojadranske dijelove bizantske države nalazila u Ravenni: „kad dokumenata nema treba istu (sc. nadležnu crkvenu organizaciju, op. I. B.) tražiti posredno po administrativnoj, jezičnoj i liturgičnoj zajednici jedino u Raveni“.³¹ Kao i Šišić,³² držao je da je do promjene stanja došlo tek poslije pada Ravenne u langobardske, potom papinske ruke što bi bio povod za reakciju Bizanta i ustroj nove istočnojadranske crkvene hijerarhije, za razliku od Ravenne zadržane u bizantskoj državi. „Tu obnovu i u carskoj Dalmaciji mogao je jedino i isključivo provesti bizantski car“. Kako bi potkrijepio ovo svoje mišljenje, Barada mu u prilog donosi onaj dio spisa cara-pisca u kojem se pokrštenje Hrvata, u poznatom pasusu, vezuje uz osobu cara Heraklija, koji je u doba arhonta Porge doveo iz Rima svećenike te ih načinio nadbiskupom, biskupom, prezbiterima i đakonima sa zadaćom da pokrste Hrvate. Tu Barada doslovce shvaća Porfirogenetov izričaj, diferencijalno određujući (jednoga) nadbiskupa i (jednoga) biskupa spram pluralno navedenim prezbiterima i đakonima, posljedično pokušavajući odrediti vrijeme kada je Dalmacija mogla imati samo jednog nadbiskupa i jednog biskupa. Budući da je dobar dio kasnije argumentacije bio oslonjen na ovo razmatranje, jasno je da ona nije mogla biti veoma uspješna. Čak i ako ostavimo po strani Baradino mišljenje da Dalmacija posjeduje samo ta dva prelata jedino pri kraju VIII. stoljeća ili na početku idućega (a to po svemu što znamo vjerojatno nikada nije bilo tako), ostaje vrlo upitna metoda doslovnog uzimanja Konstantinovih riječi koje tako postaju temeljac na kojem se gradi čitava historiografska konstrukcija. Nastojeći utvrditi starost vijesti koju donosi *De administrando imperio*, Baradin je postupak sljedeći: vijest je za oko stoljeće i pol starija od vremena postanka careva spisa jer spominje samo dva crkvena velikodostojnika, a dva crkvena velikodostojnika Dalmacija je imala upravo u to doba (?); zatim se vijest koja bi trebala osvijetliti pokrštenje Hrvata konfrontira s općim pogledom suvremene historiografije na to pokrštenje „za koje se zna da su na početku IX. stoljeća u glavnom bili već pokršteni“ te je „radi toga (?), vjerojatno podatka o dvojici prelata koji sam sebe potvrđuje, op. I. B.) ona savremena događajima o kojima govori“. Kako vidimo, Barada ovdje nije mogao izbjeći određeni stupanj cirkularnog definiranja. Rezultat čitavog postupka jest kronološko određenje Porfirogenetova izvora prije početka IX. stoljeća. Odbacivši potom – na tragu Bulića, Bervaldija i Šišića – iz vijesti i

³¹ BARADA 1931, 167. Uzdržavanjem ovih Baradinih rješenja i građenjem na njima i sâm sam pokušao dati prilog viđenju tog problema – usp. BASIĆ 2005.

³² ŠIŠIĆ 1925, 295.

samo ime Heraklija kao anakronizam,³³ Barada je ispustio možda najindikativniju pojedinost koju ona uopće tradira. To opravdava time da „careva vijest ne gubi ništa, jer uvijek ostaje u njoj kao glavni subjekt bizantski car“. Krenuvši dalje, Barada sasvim neobično i jedinstveno tumači izraz *απο Ρωμης* unutar formulacije „svećenici iz Rima“, opredijelivši se za prijevod „rimski svećenici“ (upravo svećenici rimskog, zapadnog obreda) ili „svećenici iz rimskog (u širem smislu riječi) područja“.³⁴ Pošto je tako lišio Porfirogenetovu rečenicu dobrog dijela njezina sadržaja (dio o Porgi je ostavljen netaknut, jer je taj arhont Hrvata kod cara-pisca ionako kronološki neodređen), njen torzo s novom datacijom trebao je objasniti obnovu crkvene hijerarhije u Dalmaciji, provedenu od bizantskog cara. On osniva nadbiskupiju u Splitu te biskupiju u Zadru te su one jezgre misionarskog djelovanja u „glavnom pokrštenju Hrvata“.

Prešavši na vijest Tome Arhiđakona iz XI. glave *Historia Salonitana* o Ivanu Ravenjaninu, Barada, slijedeći Šišića,³⁵ utvrđuje da je kontaminirana mnogobrojnim značajkama kasnijega vremena. Stoga joj srozava vrijednost kao drugorazrednoj i nepouzdanjoj. Ipak, pronalazi u njoj tragove starine, u mjestu podrijetla nadbiskupa Ivana, koje tumači na isti način kao Porfirogenetov izričaj *απο Ρωμης*, upravo kao Romaniju (Romagnu, čije je središte Ivanova Ravenna). Površne sličnosti dvaju izvora Barada vidi i u općoj činjenici dovođenja svećenikâ (kod Tome je to samo jedan legat koji potom postaje i prelat, dok ih je kod Porfirogeneta više). Imenu pak prvoga splitskog nadbiskupa kojeg navodi Arhiđakon, Barada poklanja potpuno povjerenje, dovodeći ga u vezu sa splitskim sarkofagom istoimena prelata tradicionalno pripisivanim prvome splitskom nadbiskupu, „koga pak dr. Karaman sa svom sigurnošću postavlja o. god. 780.“. Dakle na temelju navoda koji Toma ne datira i kojemu se ne da razabrati izvor (osim ako to nije sam spis *De administrando imperio*, kako bi se dalo *fra le righe* zaključiti iz Baradina teksta, ili je i caru-piscu i arhiđakonu predložak neki stariji izvor) datira se povijesni čin, dok bi kao kontrolni mehanizam trebao poslužiti jedan također nedatirani sarkofag i autoritet Lj. Karamana.

Iz toga proizlazi Baradin zaključak da je crkvena organizacija u Dalmaciji obnovljena između godine 760. i 770, odmah poslije gubitka Ravenne, a u vrijeme cara Konstantina V. Kopronima (741–775). Iz konfrontacije Porfirogenetova spisa s Tominom kronikom kao krajnji zaključak izvodi „da je obnova hijerarhije u Dalmaciji provedena od Bizanta preko svećenika zapadnoga obreda u drugoj polovini VIII. stoljeća“, s čime Barada veže i početak postupnog pokrštenja Hrvata kao i jurisdikcijska prava dalmatinskih gradova nad Hrvatskom.

³³ BARADA 1931, 169.

³⁴ BARADA 1931, 169.

³⁵ ŠIŠIĆ 1925, 290-292.

Baradu se ipak svakako ne bi moglo nazvati „ogorčenim protivnikom tzv. franačke teorije o pokrštavanju Hrvata“, kako ga je okarakterizirala N. Klaić.³⁶ On je vrlo lucidno primijetio da – nakon što se dalmatinska Hrvatska našla u franačkoj državi, a zatim, osvojenjem bizantske Dalmacije, nakratko u istoj državi s njom – nije bilo potrebe za izmjenom odnosa unutar zatečene crkvene hijerarhije ovih prostora (čak ni nakon što je Bizant povratio dalmatinske gradove i otoke) *per analogiam* s Istrom (kontinuirano podvrgnutom bizantskom patrijarhu u Gradu), ali i zbog stalnosti zapadnog obreda u tim crkvama. Barada nije nijekao presudan utjecaj franačkih misionara u kristijanizaciji i konstituiranje crkvene hijerarhije hrvatskog ozemlja, svejedno pledirajući za izraženiju ulogu bizantske Dalmacije u tom procesu. Maestralno je pak Baradino pobijanje Perojevićeve glavnog argumenta za „akvilejsku vezu“ u korijenima titule *episcopus Chroatorum*. Perojević je zametak Ninske biskupije objašnjavao postupnim ustaljenjem u Ninu – „glavnom gradu hrvatske države“ sjedišta korepiskopâ odašiljanih iz Akvileje kao pokrajinskih biskupa (*episcopi regionarii*), ambulanti duhovnih pastira koji su prema svom području djelovanja od početka nosili naslov *episcopus Chroatorum* (analogiju Perojević nalazi u *episcopus Sclavorum*, korepiskopu Salzburga među Slovencima).³⁷ Sredinom IX. stoljeća taj se korepiskop transformirao u rezidencijalnoga ninskog biskupa, ovoga puta sufragana akvilejskog patrijarha koji tako postaje suutemeljiteljem Ninske biskupije. Barada je, oboružan mnogostrukim teološkim znanjem, bez napora obesnažio Perojevićevo izjednačenje naziva korepiskop i *episcopus regionarius*; oni se štoviše, izgleda, u velikoj mjeri međusobno isključuju. Druga slaba strana Perojevićeve teorije jest činjenica da se ovaj naslov spominje samo uz osobu je d n o g među mnogim salcburškim k o r e p i s k o p i m a , a i tada samo u jednoj prilici. Riječ je o korepiskopu Osbaldu (oko 860) i o dvosmislenoj rečenici *Osbaldus episcopus Slavorum regebat gentem*, gdje se *Slavorum*, po svemu sudeći, odnosi na *gentem*, a ne na *episcopus*.³⁸

Do Baradina vremena jedino je mišljenje u historiografiji o osnutku Ninske biskupije u prvoj polovici IX. stoljeća koje je bilo nečim argumentirano bilo ono Šišićevo,³⁹ nastalo na temelju Muncimirove isprave shvaćene u relacijama odnosâ između Ninske biskupije i Splitske nadbiskupije prije i nakon 852. godine, kada je knežev otac Trpimir dao na uživanje nadbiskupu Petru posjed Putalj. Impliciralo bi se, da je to prije bio posjed ninskog biskupa oko kojeg bi se onda četiri desetljeća kasnije neki od njegovih nasljednika sporio s tadašnjim splitskim nadbiskupom. Barada je pak vrlo instruktivno pokazao da se u onom međuvremenu

³⁶ KLAJĆ 1971a, 212.

³⁷ PEROJEVIĆ 1922, 5-6; PEROJEVIĆ 1939.

³⁸ GUNJAČA 1973b, 154.

³⁹ ŠIŠIĆ 1914, 190. O Ninu vidi: LUČIĆ 1969; LUČIĆ 1986; JURKOVIĆ 1992b; BABIĆ 1996, 30. Usp. također CAMBI 1999.

odigrao niz događaja koji čine suvišnom pretpostavku o višedesetljetnom sporu te otpada potreba da se utemeljenje Ninske biskupije uopće kronološki određuje s Trpimirovom darovnicom kao *terminus post quem non*. U taj se kronološki luk mogu posve udobno smjestiti i *antecessores* ninskog biskupa Teodozija, koje u upućenom mu pismu 879. godine spominje papa Ivan VIII.⁴⁰

Naime, Barada je trenutak nastanka Focijeve shizme 864. godine smatrao prijelomnim događajem, oko kojeg se konvergiraju sve niti crkvene povijesti istočnojadranskih sklavinija u IX. stoljeću. Dubok crkvenopolitički razlaz Istoka i Zapada pronašao je vjeran odraz upravo na ovom graničnom prostoru dvaju svjetova – pograničje je *par excellence* prostor diskontinuitetâ, prostor čvrstih linija i suprotstavljanja, na svoj način brisani prostor, ali i prostor susreta i kulturnih i civilizacijskih prožimanja, *melting pot* s dugotrajnim posljedicama, između ostaloga, na crkveni ustroj. Tada je, prema Baradinu mišljenju, osnovana Ninska biskupija, „preuzevši jurisdikciju na cjelokupnom teritoriju dalmatinske Hrvatske“, dakako uključujući i dobra splitskih nadbiskupa na tom području. Barada primjećuje i nešto što bismo mogli nazvati „konjunktrom 886. godine“, kada nekoliko uzastopnih smrti (splitskog nadbiskupa Marina, cara Bazilija I) otvara širok prostor djelovanju biskupa-nadbiskupa Teodozija (kao Marinov nasljednik on – doduše nekanonski – drži dvije stolice, ninsku i splitsku, vidi *infra*), a tim samim okuplja u svojim rukama ne samo duhovnu moć već i svjetovna dobra obiju crkava, uključujući ono u Putalju. Ponovnim razdvajanjem stolice sv. Dujma od stolice sv. Asela nakon Teodozijeve smrti, oba su se njegova nasljednika – nadbiskup Petar i biskup Aldefreda – mogli s punim pravom pozivati na vlasnost nad Putaljem: prvi na temelju staroga Trpimirova darovanja, drugi na temelju Teodozijeve baštine. Barada je upozorio i na malo zapaženu činjenicu da je još Trpimirov prethodnik Mislav namijenio splitskoj crkvi desetinu sa svojega posjeda u Klisu, što je njegov nasljednik u svojoj darovnici potvrdio. Baradino tumačenje ove pojave osnažuje pretpostavku o prostiranju jurisdikcije Splitske nadbiskupije i onkraj uskih međa primorskoga grada i njegove astareje: desetina je „isključivo pravo nadležne crkve i očiti znak podaništva“. U ovom slučaju provedba desetine je sasvim naročita jer se odnosi samo na Klis i samo na p l o d i n e s kneževa posjeda (a ne, kako bismo očekivali, na čitavu dijecezu i sve posjede s imanja). To je, prema Baradinu mišljenju, dojmljiv refleks izuzetnog položaja u kojem se nalazila istočnojadranska crkvena organizacija, s kolizijom između državnih granica Bizantskoga Carstva i hrvatske države s jedne strane te nominalne crkvene jurisdikcije dalmatinskih gradova (unutar tog istog Bizantskog Carstva) nad teritorijem hrvatske države s druge strane.

Pravno je određenje crkvene desetine primjer *par excellence*: dok je ona u istočnoj crkvi sasvim nepoznata, što je sankcionirano još Justinijanovim pravnim

⁴⁰ BARADA 1931, 176. Šišić je ovo držao drugim dokazom o većoj starini ninske crkve (usp. ŠIŠIĆ 1914, 190).

korpusom i osnaženo Focijevim Nomokanonom (*vulgatissimum officium!*), na Zapadu je ona kao oblik podavanja nadležnoj crkvi posve prihvatljiva, a unutar franačke države upravo tijekom IX. stoljeća regulirana mnogim uredbama. Posredno, Mislavova odnosno Trpimirova odredba razotkriva čitav kompleks odnosâ između probizantskih gradskih i crkvenih središta na obali i zaleđa pod franačkim utjecajem – s kompromisnim rješenjem koje je omogućavalo splitskom nadbiskupu da *de facto* ipak uživa desetinu s područja druge države, podvrgnute drugačijim crkvenim propisima, ne povređujući istovremeno kanone vlastite crkve – ali *ipso facto* što splitski nadbiskup uživa desetinu s Klisa i to da je Klis kao mjesto unutar hrvatske kneževine bio upravo u granicama odgovarajuće dijeceze sa sjeđištem u bizantskoj Dalmaciji te da, barem tada, još uvijek nije postojala zasebna crkvena organizacija unutar Hrvatske Trpimirova doba.

Tu je Barada vrlo jasno dijagnosticirao – barem u sferi crkvenoga prava – fenomen političko-pravne podvojenosti ranoga srednjovjekovlja na ovim prostorima, koja se reflektira i u umjetničkom stvaralaštvu. U graditeljskim je oblicima arhitektura hrvatske države IX. stoljeća bitno različita od one bizantske teme Dalmacije, što proizlazi iz različitih liturgijskih zahtjeva (troapsidalno svetište, westwerk) – i njihova različitog podrijetla.⁴¹ U skulpturi je pak N. Jakšić definirao geografsko podudaranje ostvarenja jedne osobite radionice predromaničke plastike s granicama jurisdikcije ninskoga, hrvatskog biskupa Teodozija.⁴² Indikativno je da se svi ovi fenomeni uočavaju upravo za razdoblje Branimira i Teodozija, dok prije Trpimirova vremena nema izrazitijih diskrepancija, čime se može doći do zaključaka sličnih Baradinim.⁴³ Prva konjunktura koja je omogućila institucionalno razdvajanje dvaju političkih entiteta nastupila je povodom Focijeve shizme. Papa Lav VI. u pismu upućenom dalmatinskom episkopatu prilikom drugoga crkvenog sinoda u Splitu 928. godine taj događaj naziva, vrlo primjereno, (*in*) *probitas temporis*,⁴⁴ a Baradinim preciziranjem kronologije može ga se vrlo uvjerljivo smjestiti između 863/864. (smjena dinastija nakon Trpimirove smrti, kulminacija Focijeve shizme) i 867. godine, kada završava pontifikat pape Nikole I. (24. IV. 858 – 13. II. 867). Regest, naime, nedatiranog pisma pape Nikole *clero et plebi Nonensis ecclesiae* mogao bi biti direktan refleks toga događaja, budući da papa u pismu spočitava Ninjanima što su „na svoju ruku“ osnovali biskupiju, bez dozvole Apostolske Stolice.

⁴¹ Usp. JURKOVIĆ 1992a, 1992b. Neke arhitektonske i skulptorske forme nedvosmisleno potječu iz akvilejskog ishodišta.

⁴² JAKŠIĆ 1995. U opseg ovog rada svakako ulazi i zanimljiva napomena da je upravo Barada prvi identificirao župana Pristinu spomenuta u poznatome Branimirovom natpisu na zabatu iz Ždrapnja sa županom-mačonošom Prinsom iz Muncimirove darovnice (usp. BARADA 1937b, 76).

⁴³ BUDAK 1996, 132.

⁴⁴ HSM, 105. Riječ je o poznatom pismu kojim se, između ostalog, splitskom nadbiskupu dodjeljuje palij, a ninskog biskupa Grgura premješta u Skradin.

Desetljeće kasnije, uslijedila je neobična i u detaljima još uvijek ne sasvim razjašnjena razmjena pisama između pape (sada Ivana VIII. i njegovih nasljednika) i ninskog biskupa Teodozija, jednoga od Aldefredinih prethodnika i prvoga po imenu poznatog ninskog prelata.⁴⁵ Ivan VIII. je u pismu od 7. lipnja 879. godine đakonu Teodoziju kao novoizabranome ninskomu biskupu zabranio da primi posvećenje drugdje doli u Rimu, po uzoru na svoje predšasnike, da se vrati u krilo Svete Stolice. Usprkos tomu, Teodozije s istim ciljem odlazi akvilejskom patrijarhu Walpertu (874–900), a ne papi, za što ga, kao i Walperta, nekoliko godina kasnije kori papa Stjepan VI. (*transgressis terminis tibi commissis in ecclesia Salonensi episcopum ordinare ad indecentiam sedis apostolicae praesumpsisti*), istovremeno spočitavajući Walpertu što oteže s posvećenjem svoga sufragana Liutwarda, biskupa Coma. Papa bi u takvoj situaciji mogao sam posvetiti Liutwarda, ali bi time prekoračio vlastite ovlasti definirane crkvenim pravom (*nolentes alicuius ecclesiae privilegium infringere*) te se od takva poteza suzdržava. Dakle, prvim čitanjem te korespondencije moglo bi se zaključiti da papa sasvim opravdano kori akvilejskog patrijarha što je s jedne strane nemaran u izvršavanju obveza koje je u svom području djelovanja dužan ispunjavati, dok s druge strane prekoračuje svoje ovlasti zahvaćanjem u krajeve izvan jurisdikcije akvilejske crkve. Taj je zaključak izvukao i M. Barada: „može li biti jasnijega dokaza, da Teodozije, dotično ninski biskup, nije bio sufragana Akvileje?“.

U vezi s ovim treba reći da danas uglavnom postoji konsenzus u historiografiji da je franački utjecaj preko akvilejskoga crkvenog kruga ipak bio dominantno formativan u oblikovanju početaka crkve u Hrvata⁴⁶ te da spomenuta pisma treba sagledavati isključivo u kontekstu cjelokupne papinske korespondencije s istočnojadranskim i slavenskim vlastodržcima, još od Domagojeva vremena, koja razjašnjava cjelokupnu situaciju. Njih Barada upotrebljava, ali samo da na temelju titulature (u poslanicama čiji je auctor papinska kurija, a destinatar dalmatinski episkopat načelno uvijek „biskup“, u diplomatskim vrelima i natpisima domaće provenijencije povezanim sa Splitom načelno uvijek „nadbiskup“) pokaže distinkciju između nadbiskupske časti koju splitsko-salonitanski prelat uživa od vremena reorganizacije svoje crkve i metropolitske vlasti koju će zadobiti istom splitskim sinodima 925. i 928. godine.⁴⁷ No, time se ne iscrpljuje izuzetna kori-

⁴⁵ Usp. novije preglede: KLAJIĆ 1971a, 227-233; PERIĆ 1982; CUSCITO 1988; BUDAK 1994, 96; RAUKAR 1997, 35; BRKOVIĆ 2002; MATIJEVIĆ SOKOL 2002a.

⁴⁶ RAPANIĆ 1993, 24; ANČIĆ 2001, 28-29, 35-36; ANČIĆ 2002; BUDAK 1994, 77: „Glavni je val pokrštavanja došao u prvim desetljećima 9. stoljeća doduše iz Franačke, ali sve do uspostave ninske biskupije nije na hrvatskom tlu postojala organizirana crkvena hijerarhija. Zbog toga smijemo pretpostaviti da su dalmatinski biskupi zadržali jurisdikciju nad Hrvatskom i u vrijeme nakon Aachenskog mira, usprkos političkoj odvojenosti Dalmacije od Hrvatske, kako je to tvrdio Miho Barada“.

⁴⁷ BARADA 1931, 183-184.

snost ove razmjene pisama u rekonstrukciji crkvenog života ranosrednjovjekovnog perioda povijesnog razvitka. Ona nisu valjano razumljiva ni bez konteksta Pseudo Izidorovih Dekretalija, koje upravo u vrijeme Nikole I. dobivaju širu primjenu, sastavljene nešto prije njegova pontifikata.⁴⁸ Mnoštvo problema vezanih uz Ninsku biskupiju – od (ne)kanonskog osnutka, jurisdikcijske pripadnosti, pa i „povratka“ Rimu – ne može se uspješno riješiti bez uvida u promjene koje je ovaj pravni sastavak sredinom IX. stoljeća unio u crkvenu praksu Zapada. Razvidna je i fina distinkcija koju papinska kurija radi između pojmova *ordinatio* i *consecratio* – Walpertu se zamjera *ordinatio* Teodozija za salonitanskog prvosvećenika, dok se samom Teodoziju spočitava tek to što je ranije na posvećenje za biskupa (*consecratio*) otišao u Akvileju.⁴⁹ Akvilejski utjecaj u formalnom smislu, čini se, jenjava utrućem karolinške vlasti nakon smrti Karla III. 888. godine, opet za Branimira.

Činjenicu da su splitski crkveni pastiri bili „autokefalni“ po običaju istočne crkve, odnosno izuzeti ispod jurisdikcije inače nadležnoga metropolita, Barada dakako koristi kako bi osnažio svoju tezu o presudnoj ulozi Bizanta pri reorganizaciji dalmatinske crkvene hijerarhije, ali i kako bi podvukao nemogućnost metropolitске nadležnosti splitskih nadbiskupâ nad njihovim kolegama u gradovima bizantske Dalmacije, kao i nad ninskom crkvom u unutrašnjosti. Osim za područje vlastite dijeceze (nominalno je odgovarala onoj stare salonitanske crkve), splitski se crkveni poglavar nije mogao nametati, a odlikovala ga je jedino baštinjena titula „autokefalnog“ nadbiskupa koja nije u IX. stoljeću još bila pokrivena sasvim definiranim sadržajem. I ovdje Barada uočava dihotomiju, ovoga puta u hijerarhijskom položaju episkopata na preklapajućim područjima Istoka i Zapada, o čemu su u novije vrijeme zapažene priloge dali L. Margetić i R. Katičić, osobito nakon otkrića novog izvora za domaću crkvenu povijest u aktima Drugoga nicejskog koncila iz 787. godine.⁵⁰

Dakle, prema Baradinu tumačenju Ninska je biskupija osnovana oko 864. godine zauzela teritorij do tada administriran iz starih biskupskih gradova drevna urbaniteta rasprostrtih uzduž istočne jadranske obale; kontinuirano od te godine ona je *exempta*, izuzeta ispod redovite crkvene hijerarhije i podvrgnuta izravno papi. Barada nije objasnio podrijetlo tolikih otpora rimskoj praksi posvećivanja biskupa u Teodozijevo vrijeme, iako bi, prema njegovu tumačenju, ninska crkva zapravo papama dugovala svoj kanonski opstanak. Isto tako, Barada je smatrao titulu *episcopus Nonensis* „jedinim pravim i kanonskim nazivom“ prvaka Ninske biskupije, sasvim odbacujući njegovu ekvaciju s naslovom *episcopus Chroato-*

⁴⁸ LUČIĆ 1986.

⁴⁹ PERIĆ 1982, 324 i bilj. 138. Usp. također CUSCITO 1988, 73-74. i bilj. 118.

⁵⁰ KATIČIĆ 1993a, 28-29. i MARGETIĆ 1994, 21-23. u velikoj su mjeri zapravo sukladni u zaključcima. Usp. također PRLENDER 1998, 5.

rum (i njegovim izvedenicama).⁵¹ Usprkos tomu, Baradi je zacijelo bilo poznato (Rački, Šišić) peto pismo Ivana VIII, upućeno 881/882. godine Branimiru, u kojem ga izvješćuje kako je primio njegova, Branimirova, biskupa Teodozija (*venerabilem episcopum vestrum*), kao i izričaji iz zapisnikâ nastalih u Splitu 925. i 928. godine sa sasvim nedvosmislenim terminom *episcopus Chroatorum*. Treba se u cijelosti složiti s N. Budakom da „usprkos svim pokušajima, još nije dano zadovoljavajuće tumačenje odnosa hrvatskog i ninskog biskupa, kako u IX. i X. stoljeću, tako i nakon obnove Ninske biskupije 1075. godine“.⁵²

Nastojeći posve razdvojiti kompleks ninskog biskupa IX. stoljeća (*episcopus Chroatorum*) od kninskoga XI. stoljeća (*episcopus Chroatensis*), Barada je pledirao za tumačenje poznatih riječi Tome Arhidakona o postanku institucije „hrvatskog biskupa“ kao svjedočanstva o izravnoj reakciji na glasovitu, anegdotalno donesenu, vijest o sukobima „glagoljaške“ i „latinaške“ stranke u XI. stoljeću, čiji su glavni protagonisti bili svećenik Ulfo i „pseudoepiskop“ Cededa. U nejedinstvenosti sadržaja i jezičnoga izraza ovoga dijela Tomina teksta, Barada razaznaje kompiliranje dvaju izvora. Jedan od njih bi se odnosio na pitanje glagoljice i slavenske liturgije u užem smislu te bi kao takav – problem koji je najviše zaokupljao prisutne na splitskom sinodu održanu 1059/1060. godine pod predsjedanjem legata Majnarda (a možda i onih iz 1063. i 1075) – proistjecao iz rukopisne tradicije zaključaka tog sinoda u obliku u kojem su stigli do Tome, s bitnim osobitostima jezičnoga izraza tipa *lingua sclauonica, sacerdotes Sclavorum, Chroatie partes, munuscula Chroatorum* i sl., riječju – s uvažavanjem političko-geografskih realija iz vremena nastanka sinodalnih zaključaka. Drugi izvor kao odliku nosi „gotomaniju“, a vezan je uz proces otkidanja hrvatske crkve od dalmatinske crkvene hijerarhije. Nadovezujući se na Šišićeva zapazanja o nekom vrelu s ovom osobitošću (ekvacija Gota sa Slavenima / Hrvatima kada god se radi o „nepoželjnom“ ponašanju potonjih – osvajanju Salone, krivovjernosti) koje je Toma koristio, a koje je svakako starije od druge polovice XI. stoljeća,⁵³ Barada u potpunosti prihvaća Šišićev zaključak o korištenju Tome Arhidakona i Popa Dukljanina istim vrelom toga obilježja (na što nedvosmisleno upućuju *loci communes* u Tominoj kronici i Ljetopisu).⁵⁴ Međutim, u opoziciji je spram Šišiće-

⁵¹ BARADA 1931, 185-186. To je s razlogom kasnije zamjerao S. Gunjača, u prvim dvama svescima svojih *Ispravaka i dopuna starijoj hrvatskoj historiji*, na više mjesta.

⁵² BUDAK 1996, 134. bilj. 76.

⁵³ Ta kronološka odrednica proizlazi iz žićâ sv. Dujma i Staša, koja je uredio Adam Parižanin na poticaj nadbiskupa Lovre. Ona su najraniji primjer „gotomanije“, a mogu se čvrsto datirati u drugu polovicu XI. stoljeća.

⁵⁴ KATIČIĆ 1987, 20-24. smatra da se i Toma i Pop Dukljanin služe nekim starijim zajedničkim vrelom, ali prvi u starijoj i ispravnijoj verziji, a drugi u mlađoj i iskvarenijoj. Taj je izvor svakako stariji od Ljetopisa Popa Dukljanina jer u to doba već kola jedna mlađa i iskvarenija verzija. S obzirom na izostanak „gotomanije“ u *De administrando imperio* (a odavno je pokazano da se

va mišljenja o konkretnu Dukljaninovu predlošku, koji ljetopisac izričito navodi kao *liber Methodius*. Šišić je bio mišljenja da je u ovom slučaju riječ o kasnijoj glosi, no Barada je, vjerujem, s uspjehom pokazao da taj segment teksta nikako ne može potjecati iz kasnog doba, budući da se već u Tomino vrijeme općenito sv. Jeronima (dakle, ne Metoda) smatralo izumiteljem glagoljice (dovoljno je upozoriti na dalekosežni reskript pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu iz 1248. godine,⁵⁵ što je u središnjoj dionici Tomina javnog djelovanja). Stoga se i s pravom u odnosnim Tominim rečenicama prepoznaje oprez kada piše o tome – *dicebant enim. Liber Methodius* bi, dakle, potjecao iz istoga kronološkog horizonta i pisanoga korpusa kao i Adamove *historiae veteres* iz kojih su iznikla žića dvojice splitskih patrona te prerađen stigao do Popa Dukljanina i, nešto kasnije, do Tome Arhiđakona. Toma je iz te rukopisne tradicije preuzeo anegdotu o Ulfu i Cededu te o instituciji samostalnoga hrvatskog biskupa. Stoga Barada kao *terminus post quem non* nastanka izvora žićâ sv. Dujma i Staša uzima sredinu XI. stoljeća, antedatirajući na taj način i aferu Cedeđe te osnivanje posebne „hrvatske biskupije“. Drugi, precizniji *terminus post quem non* bio bi prvi dokumentirani spomen „hrvatskog biskupa“ oko 1042. godine (*Marco indignus episcopus Chroatensis*). Barada napokon pronalazi ključ rješenja u mramornom stupu splitskog nadbiskupa Pavla (1015–1030) čiji latinski natpis sročen u heksametrima prilično neprozirno u drugom dijelu spominje naglu smrt izvjesnog „apostate Sedeha“ kao Božju kaznu za njegovo otpadništvo i „simuliranje“.⁵⁶ Ovoj se slici suprotstavlja „skup pravovjernih“; među njima je, dakako, i nadbiskup Pavao, koji i daje podići stup i uklesati natpis kako bi komemorirao taj događaj. U Sedehu Barada vidi Tomina Cedeđu loše tradirana imena (Sededa, Sdeda, Zdeda), čija bi se apostazija odnosila upravo na simuliranje biskupske časti, u skladu s Tominom pričom.

Poslije je V. Gortan pokazao da lekcija glasi *sedem*, u smislu vulgariziranog akuzativa značenja „(biskupska) stolica“, a ne *Sedeh*, poljuljavši Baradinu teoriju.⁵⁷ Međutim stup, kojemu je provenijencija nepoznata – pretpostavljalo se da je iz Splita – zapravo potječe iz Sutivana na Braču,⁵⁸ što u konfrontaciji s Gortanovom lekcijom otvara mnoga pitanja. Ne najmanje važno među njima jest to može li i

car-pisac oslanja na podatke s terena), vrelo je svakako mlađe od sredine X. st. „Gotomaniju“ u žiću sv. Dujma autor povezuje s drugom polovicom XI. st., čime se lijepo usklađuje s dobom gregorijanske reforme, kada se glagoljaše moglo asociirati s arijanskim Gotima. Istovremeno, kronološki je dovoljno udaljena i od Ljetopisa Popa Dukljanina i od *De administrando imperio*.

⁵⁵ CD IV, 343.

⁵⁶ BULIĆ – BERVALDI 1912, 170; ŠIŠIĆ 1914, 131.

⁵⁷ GORTAN 1964; GUNJAČA 1973b, 165-166, 223. zadržava Baradino čitanje. Od ostalih tokova sasvim je izdvojeno mišljenje MARGETIĆ 1989, 120-121. koji smatra da su ovi „odmetnici od vjere“ zapravo rani spomen bogumila u našim krajevima. Otud bi naglašene formule obožavanja križa na stupu bile programatski usmjerene protiv ovih poznatih uništavača tog simbola.

⁵⁸ DUPLANČIĆ 2007, 197.

dalje ovaj natpis vršiti ulogu svjedočanstva o Tominoj noveli. Ovu je pak N. Klaić vrlo uvjerljivo razriješla kao literaran odraz borbe dvojice kandidata za papinsku stolicu sredinom XI. stoljeća, pri čemu su pristaše Honorija II. privukle k sebi neke sjevernojadranske biskupije.⁵⁹

Po treći put sužavajući kronološki luk uspostave institucije *episcopus Chroatensis*, sada unutar razdoblja Pavlove uprave splitskom crkvom, Barada borbu spomenutu u natpisu i kod Tome drži istovjetnom onoj koja je buknila oko godine 1000. nakon dinastičkog rascjepa među potomcima Stjepana Držislava, što je potaknulo i olakšalo ekspediciju dužda Petra II. Orseola na istočnom Jadranu. Daljnje zaoštavanje odnosa između hrvatskoga kraljevstva i dalmatinskih gradova za Krešimira III. prema Baradinu je mišljenju bilo uzrokom organiziranja posebne crkvene nadležnosti za Hrvatsku. Reguliranjem pak političkih i crkvenih pitanja nakon normalizacije odnosa između Krešimira III. i Bizanta (hrvatski vladar prima titulu patricija) potkraj njegove vladavine a prije 1030. godine, jedan od prethodnika gore spomenutog Marka postaje prvim *episcopus Chroatensis*. Ovoj svojoj teoriji pridružio je Barada i nekoliko korisnih zapažanja o prerogativima i kronotaksi „hrvatskog biskupa“. Utvrđuje da su mijenjali sjedište ovisno o mjestu boravka dvora; boravili su i u Ninu „zastalno jer nije bila potpuno zaboravljena uspomena negdašnjih ninskih biskupa“. Naglašenijim i institucionalnim premještanjem središta države u Knin u vrijeme Zvonimira i „hrvatski biskup“ mijenja rezidenciju te se smješta *iuxta castrum Tiniense* gdje se za nj gradi i katedrala kao permanentna stolnica. O samom početku Zvonimirove vladavine Ninjani – htijući vlastitog biskupa – na sinodu u Splitu 1075. godine traže i dobivaju obnovu Ninske biskupije, što je Barada kasnije objašnjavao naglim odlaskom „hrvatskog biskupa“ iz toga grada pred najezdom Normana (vidi *infra*).

Promjenom dinastije, premještanjem sjedišta državne vlasti u Panoniju, napokon utemeljenjem Zagrebačke biskupije, na prijelazu XI. u XII. stoljeće „hrvatski biskup“ gubi mnoge među svojim prerogativima te sve više blijedi njegov univerzalni značaj, poprimajući malo-pomalo karakter rezidencijalnoga kninskog biskupa. Ipak još duboko u XII. stoljeću u službenoj će njegovoj titulaturi po koji put bljesnuti stari naslov *episcopus Chroatensis*, izmjenjujući se s onim *episcopus Tiniensis*. Događa se proces analogan onomu iz IX. stoljeća kada nadbiskup Splita alternativno koristi naslov *Salonitanus* i *Spalatensis*. No, dok je u ovom slučaju do izmirenja dviju tradicija došlo na splitskim saborima 925. i 928. godine, kojima je mlađi naslov ispunjen zapravo prestižem i ekskluzivitetom sadržaja starog naslova – metropolitomskom vlašću – u slučaju „hrvatskog biskupa“ proces je obrnut. Zaključen je napokon drugim splitskim crkvenim skupom, onim održanim *Ad basilicas pictas* 1185. godine, kada je dugi proces transformacije „hrvatskog biskupa“ u rezidencijalnoga kninskog crkvenog poglavara završen kanonskim utemeljenjem Kninske biskupije i markiranjem njenih granica.

⁵⁹ KLAJĆ 1971b, 381.

Iz Baradine rasprave razabire se da je neobično malo pažnje posvetio problemu pokrajinskih crkvenih sabora održanih u Splitu 925–928. godine. O njima raspravlja detaljnije tek na samom kraju rada. Autor je prilično poremetio tradicionalnu sliku hrvatske historiografije o discipliniranom i „latinskom“ (upravo rimokatoličkom) kleru dalmatinskih gradova u binarnoj opoziciji spram buntovnoga i heterodoksnim zastranjenjima sklonoga crkvenog života u zaleđu; ta se slika dugo gradila upravo kroz osobu Grgura Ninskog, strukturu čijeg mita je najiscrpnije analizirao N. Budak.⁶⁰ Barada – opet, sasvim nesvojstveno kleriku – naglašava upravo obrnutu rekonstrukciju događaja, sa širenjem glagoljice upravo u biskupskim gradovima Dalmacije, s njihovim crkvenim poglavarima – riječima papina opominjućeg pisma – *tacentibus et consentientibus*.⁶¹ U tako na temelju vrela impostiranom problemskom kompleksu Grgurova se uloga raskriva kao naglašeno pravovjerna, štoviše – prorimska; no njegov posve opravdan prigovor dismembraciji vlastite dijeceze ipak se odbija zbog politike oportunitizma u prilog željama dalmatinskog episkopata.⁶² Barada u svojoj hipotezi odlazi i korak dalje, izvrsno naslućujući ključ rješenja u prostoru dijeceza dalmatinskih biskupa *izvan* granica sklavinije Hrvatske – u Duklji, Zahumlju i Travuniji, što su sve prostori i dalje podvrgnuti crkvenoj jurisdikciji probizantskih biskupa Dalmacije (do 925. podložnika carigradskog patrijarha) te pod jakim političkim utjecajem Bizanta.⁶³ Te bi, dakle, južnodalmatinske biskupije bile jezgre iz kojih se u ranom X. stoljeću širilo slavensko bogoslužje.

Tako, iako je potpuno zanemario ulogu ninskog biskupa Grgura te svjedočanstvo splitskih sabora u povijesnom razvitku institucije *episcopus Chroatorum*, Barada je u osnovi prihvatljivo vrednovao Grgurovu ulogu u konstelaciji političkih, crkvenih i kulturnih susreta i prožimanja na istočnom Jadranu ranoga srednjeg vijeka, svevši ju na prave okvire.

Kada se kasnije vratio problemu Grgura Ninskog, u relativno opskurnom članku, Barada je nažalost umnogome prilagodio diskurs tekućoj dnevopolitičkoj situaciji, stavivši historiografiju u službu obrane Katoličke crkve. To je uopće jedan

⁶⁰ BUDAK 1994, 159-198.

⁶¹ Baradinu je tezu, mada ne uputivši na izvor, zapravo u potpunosti prihvatila KLAIĆ 1986. U nizu rasprava i sinteza također je zastupala mišljenje da su dalmatinske biskupije još od Justinjanove rekonkviste kontinuirano pod jurisdikcijom carigradskog patrijarha.

⁶² Najpotpuniji pregled historiografije o koncilima X. i XI. st. nastale do kraja sedamdesetih godina dao je SOLDO 1982. Postoje dvojbe u historiografiji je li u ijednoj od triju Grguru ponuđenih biskupija početkom X. stoljeća uopće postojala ustrojena crkvena organizacija. Skradinska biskupija obnovljena je, po svemu sudeći, tek u XII. stoljeću (prije 1160) u svom eponimnom sjedištu, dok je prije toga njen biskup možda rezidirao u Biogradu, sklonivši se u Skradin nakon mletačkog razorenja Biograda 1125. godine. Pretpostavlja se da je nakon 928. godine biskup ninski – sada skradinski – prešao u Biograd (usp. STRIKA 2007, 106-107. s ranijom literaturom).

⁶³ BUDAK 1986; BUDAK 1994, 128-130. Usp. također KLAIĆ 1986. i KATIČIĆ 1993b.

od rijetkih slučajeva kada Barada-znanstvenik popušta pred Baradom-klerikom. Potaknut je jer „hrvatskoga biskupa Grgura Ninskoga hoće neki kod nas izrabiti u svojoj borbi i mržnji na Sv. Oca Papu (...) Otpadnici od sv. katoličke Crkve služe se Grgurom Ninskim i na silu, kako bi vjernike otuđili od njihove prave Katoličke vjere“. No, Baradina će apologija „strogim povijesnim činjenicama dokazati (...) pravu istinu o Grguru, biskupu Ninskom, – istinu, da je on bio vjeran i odan Namjesniku Kristovu u Rimu, Sv. Ocu Papi, a sve, što je protivno tomu, da spada u carstvo priča“. U ostatku teksta Barada poklanja povjerenje spisu *Historia Salonitana Maior* umjesto djelu *Historia Salonitana* (tu su najstariji zametci tog procesa koji će dokraja provesti u raspravi *Dalmatia Superior* – vidi *infra*) kao vjerodostojnu izvoru, što uključuje i umetke relevantne za splitske crkvene sabore. Opetujući svoje ranije mišljenje o potpuno inverznom odnosu prema glagoljici na relaciji dalmatinski episkopat-ninski biskup, on ovim člankom pokušava pomiriti „slavensku“ i „latinsku“ komponentu historiografskoga i mitološkoga konstrukta, naglašavajući s jedne strane vjernost Grgura Rimu, a s druge proglađoljaški (zapravo probizantski!) karakter dalmatinskih biskupa, koji ih „ekskulpira“ od doprijašnjega tretiranja u historiografiji. Istovremeno ne hoteći prikazati poglavara Katoličke crkve u negativnom svjetlu kao *tertius gaudens*, Barada prigušuje retoriku smjesta uputivši na kasnije zasluge papâ: „No, kao što je poznato, poslije su Sv. Oci Pape hrvatskom narodu dozvolili povlasticu narodnog jezika“. Dakle, selektivnim isticanjem „poželjne“ komponente u kompleksnim i višesmislenim aktivnostima svih triju zainteresiranih strana Barada im nastoji dati podjednako pozitivnu ocjenu u povijesnom razvitku, što je danak vremenu.

Usprkos tim povremenim zastranjenjima, nema sumnje da je upravo Baradina metoda kritike izvora – u kojoj se vodio primjerom svoga učitelja F. Šišića – zaslužna za nestanak romantičarsko-događajnog shvaćanja historije kod nas. Time je Miho Barada – do tridesetsedme godine života u historiografskoj disciplini zapravo autodidakt, čija je blistava znanstvena karijera započela „u zabiti dinarskoga sela, gdje je proživio u burnom psihičkom izživljavanju jedne agrafične sredine izoliranih planinštaka“ (Gušić) – u svakom slučaju zadužio hrvatsku historiografiju. Nešto o Baradinoj metodi moglo bi se zaključiti i iz njegovih vlastitih riječi: „Nerado pišem o onomu, o čemu sam već jedanput pisao, premda takva pitanja nikada ne puštam iz očiju, nego ih budno pratim, bilježim, dodajem i ispravljam“.⁶⁴

U tom je smislu primjerna kritička analiza izvora koju je proveo u poznatoj znanstvenoj parnici o kralju Slavcu. Pojava Slavca u starijoj se historiografiji povezivala uz provalu južnoitalskih Normana kneza Amika od Giovinazza i navodni *interregnum* koji je uslijedio u hrvatskoj državi. Pretresajući taj problem u sklopu velike studije o dinastičkom pitanju u Hrvatskoj XI. stoljeća, Barada je posegnuo za ispravom izdanom 8. veljače 1075. godine u nepoznatu mjestu kojom istočnojadranski primorski gradovi polažu prisegu mletačkom duždu Dominiku

⁶⁴ BARADA 1957, 205.

Silviju – na njegovo traženje – kako više neće pozivati Normane.⁶⁵ Prisegu su dali gradovi Split, Trogir, Zadar i Biograd, a na temelju prisutnosti imena ninskog biskupa Formina, koji kao svjedok signira zakletvu gradskih prvaka, Barada je ovim gradovima pridružio i Nin, pokušavajući utvrditi teritorijalni opseg kratkotrajne normanske vladavine na istočnom Jadranu.⁶⁶ Iako je ta pretpostavka kasnije podvrgnuta prilično uvjerljivoj kritici S. Gunjače,⁶⁷ ostala Baradina argumentacija ostaje vrlo čvrsta. On je primijetio da sinod koji je potkraj 1075. godine u Splitu sazvaio sipontski nadbiskup kardinal Girard treba kronološki smjestiti u okvire normanske epizode. Podatke o sinodu dao je sam Girard ali i kronika Tome Arhiđakona. Kako je upravo na tom sinodu ponovno nakon 147 godina uspostavljena ninska dijeceza (*restauratus est episcopatus nonensis*), Barada taj podatak kauzalno vezuje uz pretpostavljenu normansku okupaciju Nina, pretpostavivši da je pred opasnošću *episcopus Chroatensis* napustio grad, a Ninjani u novonastaloj situaciji zatražili na splitskoj sinodi novoga rezidencijalnog biskupa, „koji im posredstvom Normana bude i priznat“.⁶⁸

Mada, vidjeli smo, nema nikakvih svjedočanstava o prisutnosti Amikove ekspedicije u Ninu, Barada je – na tragu svoje studije iz 1931. – u osnovi dobro primijetio translaciju sjedišta „hrvatskog biskupa“ iz Nina u Knin oko 1075. godine, koja će ostati trajnom i s vremenom sve više utjecati na rezidencijalni karakter doprijašnjega „hrvatskog biskupa“, sada u svojstvu biskupa grada Knina. Dok je Barada taj događaj tumačio prolazom Normana, čini se opravdanijim taj stvarni i simbolički pomak sjedišta crkvenoga prvaka – proveden zacijelo uz višestruka crkvenopravna tumačenja – vezati uz opće strateško pozicioniranje središta političke moći u okolicu Knina, a na račun tradicionalnih boravišta dinastije Trpimirovića. Normani su na istočnom Jadranu ipak marginalna pojava i teško da bi se njihovom utjecaju moglo pripisati tako dalekosežne promjene u crkvenoj organizaciji kraljevstva kao što su trajno preseljenje kraljevskoga biskupa u drugo sjedište i osnivanje (zapravo obnova) jedne druge biskupije.

4. Luk iz Kaštel Sućurca i njegovi tumači

U svojoj opsežnoj raspravi iz 1931. godine o problemu tzv. sarkofaga Ivana Ravenjanina Barada je posvetio malo pažnje „pošto postoji ... (741–775)“.⁶⁹ Godine

⁶⁵ CD I, 137-139. nr. 108.

⁶⁶ BARADA 1932, 186-187.

⁶⁷ GUNJAČA 1975, 5-6. smatra da se ninski prelat pri sastavljanju isprave zatekao na mjestu događaja samo kao namjernik i svjedok od ugleda te da nije službeno predstavljao svoj grad.

⁶⁸ BARADA 1932, 187.

⁶⁹ BARADA 1931, 172. i bilj. 38. Upadljivo je njegovo slaganje s Karamanovim rješenjima, iako ga citira po „usmenom saopćenju“, ne poznavajući važni rad: KARAMAN 1924–1925. Usp. također KLAJIĆ 1971a, 212; GUNJAČA 1973a, 289.

1940. u zborniku posvećenu Viktoru Hoffilleru, i Barada i Karaman objavili su važne studije o tom problemu.⁷⁰ Razlike između ovih dvaju radova proizlaze iz njihovih različitih metodoloških impostacija. U prvome je Baradin pristup tipično historiografski, dok je u drugom naglašenije specijalistički usmjeren na analizu epigrafijske; ipak, oba karakterizira Baradi svojstvena znanstvena akribija i specifičnost izričaja, s pitkim i susretljivim obraćanjem čitatelju. U njemu su Baradina gledišta o crkvenoj organizaciji sasvim drugačije postavljena. Promjena mišljenja koja se dogodila u desetogodišnjem vremenskom luku u Barade uslijedila je povodom jednoga otkrića u Kaštel Sućurcu. Ondje su, naime, pri adaptaciji nadbiskupske kule na starom posjedu splitske crkve 1935. godine nađena dva mramorna ulomka koja se spajaju po frakturi, a zajedno čine luk oltarne ograde s odgovarajućim ukrasom na licu opremljenu pripadajućim latinskim natpisom.⁷¹

Ovaj put zbacujući svjedočanstva *Historiae Salonitanae* ali i kataloge splitskih nadbiskupa kao drugorazredne izvore za problem reorganizacije crkve u Dalmaciji, Barada se oslanja upravo na sarkofag „Ivana Ravenjanina“ i na luk iz Kaštel Sućurca kao prvorazredna vrela koja mogu baciti više svjetla na to pitanje.⁷² Temeljna polazišta Baradinih razmatranja u ovom radu su sljedeća:

- uloga franačkih misionara u pokrštanju Hrvata posredstvom Akvileje bila je minorna; ona je istaknutija tek početkom IX. stoljeća kada Hrvati tim putem potpuno ulaze „u sferu zapadne Crkve“
- Akvilejska patrijaršija nije nikada bila crkveno nadležna na tlu dalmatinske Hrvatske
- glavno pokrštenje krenulo je iz dalmatinskih gradova, „a s tim faktom (...) gradova“.⁷³

Polazeći od ovih triju premisa, Barada se ograničio na argumentiranje samo one treće, smatrajući pitanje Ivana Ravenjanina neodvojivim od pitanja pokrštenja Hrvata – cijela je rasprava usmjerena k tomu da se datira Ravenjaninova osoba, a posljedično i počeci kristijanizacije hrvatskoga povijesnog prostora. U tom je smislu čitav rad u prvom redu kronološka rasprava. Sarkofag pak iz splitske krstionice i luk iz Kaštel Sućurca u službi su dokazivanja gore navedenih premisa.

Iako je u međuvremenu konzultirao Karamanove radove i opetovao svoj sud da je Karaman „potpuno riješio“ pripadnost sarkofaga iz Krstionice Ivanu Ravenjaninu,⁷⁴ Barada smatra da ipak „time (...) nije riješeno i pitanje njegove

⁷⁰ BARADA 1940; KARAMAN 1940.

⁷¹ Bio je uzidan u sekundarnoj funkciji u zidu kule, a prvi ga je u dnevnoj štampi objavio L. Katić. Usp. KATIĆ 1935. i Karamanovu ažurnu reakciju: KARAMAN 1937; BURIC 1997, 59-60. daje pregled proučavanja luka, sa sakupljenim ranijim mišljenjima u bilj. 10. Usp. također PITEŠA 1992.

⁷² Usp. kritički prikaz: KLAJIĆ 1971a, 212-213.

⁷³ BARADA 1940, 402.

⁷⁴ BARADA 1940, 403.

hronologije“, za što bi bio potreban izvoran komparativni materijal. Njega Barada vidi upravo u luku iz Kaštel Sućurca, za kojega je još Katić predlagao više izvornih lokacija: Putalj, Gospa na Hladih itd. Ne opredijelivši se ni za jednu od njih, Barada mu provenijenciju traži na solinskom Sustjepanu, no ono što je znatnije jest upravo podrijetlo luka s ozemlja hrvatske kneževine, što je pretpostavka na temelju koje je autor izgradio čitavu svoju konstrukciju. Barada je primijetio, vrlo ispravno, da na luku „od dekorativnih motiva nalazimo niz listića i voluta, izvedenih na način koji je karakterističan za antiku“ te da „na spomeniku u ničem, ni u stilu ni u tehnici ni u kompoziciji, nema još ni traga pleternoj ornamentici“. ⁷⁵ Stoga mu, kada je riječ o njegovim likovnim svojstvima, postavlja *terminus post quem non* u konac VII. stoljeća.

Istovremeno taj isti kronološki reper postavlja kao *terminus ante quem non* sarkofagu iz Krstionice, pošto se po njegovu mišljenju na ovome „zamjećuje ne samo tendenca nego već i jasni tragovi buduće pleterne ornamentike“. ⁷⁶ Kronološka odrednica jest, dakle, pojava pleterne plastike, prije svega u Italiji, pri čemu se Barada, kako ćemo vidjeti, vodio zastarjelim rezultatima talijanskih istraživača (Rivoira). Okosnica ovoga Baradina priloga ipak je – prije nego povijesnoumjetnička analiza – temeljita paleografska raščlamba epigrafske komponente luka, u kojoj dolazi do izražaja izvrsna upućenost autorova u problematiku koju razmatra. Nakon uzorne analize grafije obaju spomenika, sarkofaga i luka (Barada ga naziva „nadvratnikom“), zaključuje „da su naša dva spomenika po samoj epigrafiji njihovih natpisa vremenski vrlo blizu“, a „po specijalnom slovu o (...) mogu da pripadaju ili VII. ili VIII. stoljeću“. ⁷⁷ U odabiru između dvaju stoljeća Barada se odlučio za ono prvo, točnije za njegovu drugu polovicu. Spojnica dvaju spomenika bi dakle bile zajedničke epigrafske odlike, ⁷⁸ dok bi razdjelnica, prema Baradi, bila stilska. Tu kod Barade više nema ni traga striktnom pridržavanju uz

⁷⁵ BARADA 1940, 407.

⁷⁶ BARADA 1940, 407.

⁷⁷ BARADA 1940, 412.

⁷⁸ Među slovima najveću je pozornost istraživača plijenilo tzv. romboidno *O*, oblikovano od linija čiji se krakovi presijecaju; međutim, osobitosti tih slova ne mogu pobliže odrediti dataciju, budući da samo romboidno *O* nije moguće preciznije datirati. Upotreba tog oblika slova na klesanim natpisima registrirana je u dugom vremenskom rasponu, pa bilo koja predložena datacija natpisa prema paleografskoj morfologiji pojedinog slova, a onda spomenika prema natpisu u cjelini – ukoliko nije potkrijepljena čvrstim argumentima stilskih osobnosti i povijesnih vrela – ne može dati pouzdane rezultate. Romboidni oblik slova *O* registriran je još u kasnoantičkoj epigrafiji, a razvoj mu se može pratiti čak i ranije, od razdoblja helenizma, kad je korišteno pri uklesivanju alfabetske kapitale. Prihvaćeno je u grčkim natpisima ranoga kršćanstva, a utjecajem bizantske tradicije na Jadranu se u kasnijem vremenu varira u ransrednjovjekovnim latinskim natpisima od Osora sve do Drača.

Taj se podatak iz natpisa na temelju kronike Tome Arhidakona i lokalne tradicije, o čijem postanku postoje različita mišljenja, držalo dokazom da je riječ o posljednjem počivalištu premeta Ivana iz Ravenne, reorganizatora crkve u Splitu nakon napuštanja Salone u VII. stoljeću. U različitim gledištima o vremenu ustroja splitske crkve od XVII. st. do danas sarkofag se redovito uzimalo

ranije Karamanove zaključke, koje Barada sada smatra posljedicom „čisto pre-sumptivnih historijskih razloga“.⁷⁹

Na samome kraju svoje rasprave Barada, pokušavajući zamisliti kontekst u kojem se odvija djelovanje Ravenjanina i dalmatinskog episkopata datirano prema spomenutim dvama spomenicima, upozorava na nekoliko vrlo zanimljivih kronoloških podudarnosti koje su grupirane oko sredine i treće četvrtine VII. stoljeća i bez kojih događaji uokrug Jadrana toga vremena uistinu nisu dovoljno razumljivi. Riječ je o konjunkturi nastaloj političkim stišavanjem nakon mira između Bizanta i Avara te Arapa 678. godine te istovremenim nestankom ravenatske shizme kao i smirivanjem monoteletske spora na Carigradskom koncilu 680. godine – sve za vladavine Konstantina IV. Pogonata (668–685) i pape Agatona (678–681) – s čime Barada prilično privlačno povezuje vijesti iz Agatonove poslanice caru o biskupima koji misionarski djeluju *in medio Sclavorum*.⁸⁰ Time je Barada – mada s ovim pogledom na povijesni razvitak sarkofag i luk nemaju zapravo nikakve kauzalne veze – ostavio nekoliko izuzetno korisnih opažanja na kojima je i kasnija historiografija djelomice gradila svoje rezultate.⁸¹

kao argument različitim datacijama, pa je takvo rezoniranje, koje nerazmrsivo isprepleće sarkofag, a onda i pojavu pletene skulpture, s Arhidakonovim navodima o Ivanu Ravenjaninu (na kojem se inzistiralo od Karamanova vremena) rezultiralo brojnim teškoćama u interpretaciji spomeničke baštine ranoga srednjeg vijeka.

Sve dvojbe oko sarkofagâ riješio je konačno osamdesetih godina XX. st. Ž. Rapanić, upozorivši da se likovni ukras na pročelju sarkofaga može datirati neovisno o podacima povijesnih izvora koji stoje na raspolaganju. Isto vrijedi i za epitaf. Stoga je uspostavio niz: (1) sarkofag, koji je izvorno bio ranokršćanski, ali je reutiliziran, (2) reljefni ukras, nedvojbeno s kraja VIII. st., (3) natpis i (4) osobe spomenute u natpisu (pri čemu te osobe nije obvezujuće povezati s nekim drugim istoimenim osobama, a onda sve zajedno iskoristiti kao vremensku odrednicu postanka reljefnog ukrasa). Povezavši ukrasne motive s istovjetnim na fragmentima instalacija iz splitske katedrale, utvrdio je postojanje vrsne lokalne radionice potkraj druge polovice VIII. st., oslonjene na kasnoantičku kamenarsku tradiciju. Njen emblematički motiv – ukriženi ljiljan – prisutan je već u kasnoantičkoj umjetnosti, a i na ranosrednjovjekovnim spomenicima diljem zapadnoga Mediterana. Međutim, multiplikacija motiva, slaganjem u pravilnu shemu kasete unutar rastera, specifična je za ocrtanu splitsku radionicu s kraja VIII. st. Spomenuta formula HC XC+NHKA s poklopca sarkofaga iz Krstionice javlja se (poglavito u Carigradu) tek potkraj VIII. st., čime koincidira s datacijom ukrasa na pročelju.

Dakle, sarkofag nadbiskupa Ivana nastaje u svom konačnom obliku u drugoj polovici VIII. stoljeća. Pripadao je vjerojatno onom nadbiskupu Ivanu koji se 787. spominje u aktima Drugog ekumenskog koncila u Nikeji kao *episcopus Salonentianae ecclesiae*, što se sve više prihvaća u novijoj literaturi. Tu mogućnost potvrđuje i potpuna odsutnost bilo kakvih antropomorfnih prikaza božanskoga na njemu, karakteristična upravo za to razdoblje obilježeno ikonoklazmom. Jedan od faktora za datiranje sarkofaga nadbiskupa Ivana jest natpis na njegovu poklopcu. Formula HC XC NHKA varijanta je poznate formule IC XC NIKA, i prema istraživanjima I. Nikolajević javlja se tek sredinom VIII. st., u Konstantinopolu. Temeljna literatura sakupljena je u *Hrvati i Karolinzi*, 138-140, kat. br. III, 24 (Ž. Rapanić).

⁷⁹ BARADA 1940, 408. bilj. 23, 412.

⁸⁰ BARADA 1940, 417. i bilj. 62.

⁸¹ Usp. BUDAK 1994, 83-85; BUDAK 1996, 128-129. Usp. također BASIĆ 2005.

Epigrafske odlike luka iz Kaštel Sućurca do određene su mjere uistinu srodne onima s epitafa nadbiskupa Ivana sa splitskog sarkofaga, što je Barada do u detalje pokazao u domenama grafije, tehnike i dimenzija. Uz kombinaciju kapitale i uncijale osobito se na oba natpisa ističe romboidna forma slova *O*, na kojoj je Barada zadržao svoju pažnju.⁸²

Budući da je vjerovao kako luk potječe iz okoliša u kojem je otkriven, Barada ga je interpretirao kao plod misionarske aktivnosti Ivana Ravenjanina među Hrvatima u VII. stoljeću, prema Tominu navodu – *restaurabat ecclesias*.⁸³ Luk bi, dakle, bio materijalni ostatak najranijega vjerovjesništva među Hrvatima, dokazujući ne samo da je taj narod primio navještenje Evanđelja u VII. stoljeću već i da je ono poteklo iz dalmatinskih gradova! Istovremeno bi, kao arheološki materijal, ovaj luk potkrepljivao navode Tome Arhidakona (Ravenjanin kao reorganizator crkvene hijerarhije) i cara-pisca (uloga Heraklija) o pokrštenju provedenu u VII. stoljeću (s Baradinom korekcijom od nekoliko desetljeća nakon Heraklijeve vladavine).

Baradina polazišta u ovom pitanju efektno je sažeo S. Gunjača pod naslovom „Neosnovanost služenja lukom sekundarne upotrebe“.⁸⁴ Gunjača je u akribičnom tekstu uspješno pokazao kako luk gotovo sigurno potječe iz neke splitske crkve, po svemu sudeći katedrale, a u Sućurac je najvjerojatnije dospio kao obična kamena građa prilikom gradnje nadbiskupskog kaštela u XIV. stoljeću ili dogradnje u XVI. stoljeću (uostalom, u njemu je i nađen kao *spolia*). Pošto se tako utvrdilo da spomenik nije nađen *in situ*, moglo ga se odteretiti od izuzetno smjele konstrukcije koju mu je pridao Barada – pokušavajući na temelju jednog nedatiranog spomenika objasniti više kompleksnih povijesnih pojava – tim više što je već vrlo rano osporena i Baradina datacija luka i sarkofaga u kasno VII, odnosno u rano VIII. stoljeće. Naime, već u idućem svesku *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*,⁸⁵ Lj. Karaman je reagirao važnim člankom *O spomenicima VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata*.

Ono što je njime uslijedilo jedan je od najzanimljivijih obrata u interdisciplinarnom istraživanju ranosrednjovjekovnoga povijesnog razvitka. Barada je, naime, prisilio Karamana da se vrati temi sarkofaga „Ivana Ravenjanina“ i srodne skulpture koju je obradio petnaest godina ranije. Rezultat je bila, sasvim neočekivano, Karamanova revizija doprijašnjeg sustava datiranja predromaničke plastike u njegovoj ukupnosti, dok su konkretni kronološki rezultati bili – isti. Naime, s obzirom na nedostatak utvrđenih i općeprihvaćenih indikatora u plastici i epigrafici ranoga srednjeg vijeka u tadašnjem stadiju razvitka nacionalnih povi-

⁸² BARADA 1940, 405-412.

⁸³ BARADA 1940, 415-416.

⁸⁴ GUNJAČA 1973a, 293-301.

⁸⁵ *Hoffillerov zbornik* je tiskan kao posebni četverbroj *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva*.

jesnih znanosti, jedinom kronološkom determinantom ostala je pojava razvijene predromaničke skulpture na italskom tlu, što je crvena nit koja se provlači kroz čitav Karamanov znanstveni opus karakterističnom opozicijom između „uvezene“ pleterne skulpture i ranosrednjovjekovne arhitekture kao produkta domaćih majstora. U ključu čitanja te dvojnosti jest „dugo trajanje“ svijesti o primatu italske pleterne plastike pred svom europskom, primatu koji je počivao isključivo na jednom spomeniku, famoznom ciboriju iz crkve S. Giorgio u Valpolicelli. Ciborij iz Valpolicelle kao najraniji datirani spomenik pleterne skulpture, natpisom čvrsto determiniran između 712. i 744. godine, a ukrašen zreloom pleternom dekoracijom, bijaše naoko neprikosnoven kronološki reper te ga je kao takvoga Karaman i uzeo pri prvoj obradi ranosrednjovjekovne pleterne plastike u Dalmaciji 1925. godine i u svojoj kapitalnoj knjizi pet godina kasnije.⁸⁶

Međutim, Lj. Karaman je 1941–1942. godine, upoznat s najnovijim rezultatima talijanske povijesti umjetnosti (V. Cavazzocca Mazzanti, L. Priuli Bon, E. Schaffran), sam briljantno naslutio ono što će kasnije analize E. Arslana, P. L. Zovatta, H. P. L'Orangea i F. Zulianija neprijeporno utvrditi – da dijelovi datiranog ciborija majstora Ursa iz 712. godine uopće ne sadrže pleterne dekoracije i da ih treba oštro razdvojiti od ostalih cjelina kao i od luka s kukama i pleterom (zapravo dijela oltarne ograde s logičnom datacijom u početak IX. stoljeća).⁸⁷ Time Karaman definitivno izbacuje iz igre apartni luk iz Valpolicelle kao polazišnu točku datiranja pleterne skulpture, istovremeno ga odbacujući kao Baradin argument za *terminus ante quem* sućuračkog luka. Nije naodmet naglasiti kako je ovime Karaman anticipirao rješenja talijanskih kolega za više godina (tek 1943, godinu nakon Karamana, E. Arslan utvrđuje Karamanove postavke, da bi posljednju riječ tek 1980. dao F. Zuliani), ogrativši se pošteno od vlastitih znanstvenih uvjerenja koja je jednoc zastupao prigrlivši i sam tada općevažeće mišljenje o ciboriju iz Valpolicelle. U tome je dvostruka veličina Karamanove znanstvene misli. Konzekventnom pak primjenom ovako uspostavljenoga novog sustava Karaman je s lakoćom mogao pobiti Baradinu dataciju luka iz Kaštel Sućurca kao i sarkofaga nadbiskupa Ivana, datiravši oba na temelju komparativnog materijala u drugu polovicu VIII. stoljeća.⁸⁸ Time se zapravo u isti kronološki horizont konvergiraju Baradina različita mišljenja o likovnim i epigrafskim spojnicama / razdjelnicama luka i sarkofaga. Ipak, tropruta profilacija stabljike ljljanova cvijeta ne može biti pribrojena pleternim vrpcama niti kao anticipacija, a posebice ne kao klasična predromanička interpretacija kolikogod neke sličnosti u stilizaciji na to upućivale.

Karamanovi i Gunjačini rezultati u pogledu luka smatraju se znanstveno prihvaćenima. On se nakon novih istraživanja V. Delonge još čvršće vezuje uz ranu

⁸⁶ KARAMAN 1924–1925, 47; KARAMAN 1930, 13, 85, 96–98.

⁸⁷ KARAMAN 1941–1942, 75–79. Usp. također JURKOVIĆ 1987.

⁸⁸ KARAMAN 1941–1942, 80–89.

karolinšku renesansu u Dalmaciji, a prepoznaje se i pokušaj metričkog slaganja natpisa – *aspice hunc opus mirá* (M. Suić).⁸⁹ Baradina je potraga za rješenjem početaka kristijanizacije Hrvata i reorganizacije crkvenoga života u Dalmaciji uz pomoć sućuračkog luka, kako vidimo, bila uglavnom neuspješna. No, njegova je neprolazna zasluga što je svojim prilogom uveo u historiografiju objekt nesumnjivih likovnih vrsnoća i vrijedne epigrafske komponente, potičući plodne diskusije. Istovremeno je posredno inicirao i reviziju razvoja umjetničkog stvaralaštva u samim početcima izlaska Hrvata na europsku povijesnu pozornicu.

5. *Dalmatia Superior*

Učestalost pojavljivanja pluralnog oblika *Dalmatiae*, *-arum* u povijesnim izvorima od kasnog V. stoljeća nadalje te *Dalmatia Superior* i *Dalmatia Inferior* od XI. odnosno XII. stoljeća za ovaj dio hrvatskoga povijesnog prostora privukla je Baradinu pažnju te joj je 1949. godine posvetio zasebnu raspravu.⁹⁰ Budući da je Dioklecijanovom upravnom reformom istočni dio provincije Dalmacije linijom između Drine i bokokotorskog zaljeva odvojen u posebnu provinciju Prevalitanu (*Praevalis*, *Praevalitana*) i podvrgnut dačkoj dijecezi, dok je sama Dalmacija s četirima (dvije nove) Panonijama i Norikom obuhvaćena dijecezom Panonijâ (ili: *Illyricum*),⁹¹ s posljedično dosljednom i ispravnom upotrebom pokrajinskog nazivlja i u idućim stoljećima, trebalo je utvrditi razloge duplikaciji dalmatinskoga imena za jedinstven prostor koji je ono doprije pokrivalo. Ona je osobito učestala od početka IX. stoljeća, a najbrojnija u zapisnicima splitskih sinoda 925. i 928. godine – *consulatu peragente in provintia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege; simulque episcopis Dalmatiarum; Dalmatiarum peragentes civitates; ceterae ecclesiae Dalmatiarum; cur vos Dalmatiarum episcopi*.⁹² Barada je razloge ovom dvojnomo nazivlju vidio u nekoj nepoznatoj upravnoj podjeli u doba kasnog Carstva, tj. u njenoj preživjeloj tradiciji ali i u ustroju koji je manje-više suvremen vrelima u kojima se pojam javlja te ne upućuje na tako rano doba. Vjerujući da ga je pronašao u bizantskome upravnom ustrojstvu njegovih istočnojadranskih posjeda, Barada je pretpostavio postojanje dviju manjih jedinica unutar teme Dalmacije: jedne između Krka i Splita i druge između Dubrovnika i Budve. Tako bi potpodjela tematskog uređenja utjecala na pluralni oblik. O nazivima tih manjih jedinica nema sačuvanih svjedočanstava te se Barada sustegnuo da upravo u njima prepozna zametke kasnijih Dalmacijâ: *Superior* i *Inferior*. Barada je smatrao da

⁸⁹ *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000, 133-134, kat. br. III, 20 (V. Delonga). Usp. također DELONGA 2001, 66-67.

⁹⁰ BARADA 1949.

⁹¹ O upravnom ustroju ilirskih pokrajina usp. najnovije KUNTIĆ-MAKVIĆ 2003, osobito 19-21.

⁹² HSM, 98, 104, 105.

je do utemeljenja teme Dalmacije došlo polovicom VIII. stoljeća (vidi: *Episcopus Chroatisis*), u čemu je slijedio mišljenje gotovo cijele naše starije historiografije koja je taj događaj kauzalno vezivala uz langobardsko osvojenje Ravenne i smjerala ga u pedesete godine VIII. stoljeća. Danas je uglavnom nesporno da je tema Dalmacija osnovana tek sredinom IX. stoljeća kao rezultat konsolidacije Bizanta pri kraju Amorijske dinastije i za prvog vladara Makedonske dinastije, Bazilija I, a kao reakcija na arapske pomorske ekspedicije po Jadranu i na pirateriju iz istočnojadranskih sklavinija.⁹³

Kasnu potvrdu za distinktivnost južne Dalmacije – projicirajući čitavu situaciju u ranije doba – Barada pronalazi u dvama manje isticanim djelima cara-pisca, točnije opisu neuspješne arapske opsade Dubrovnika 866/867. godine iz spisa *De thematibus* te Konstantinove biografije njegova djeda *Vita Basilii*.⁹⁴ U prvome se Dubrovnik naziva „metropolom“, dok se u drugoj taj naziv proširuje kao $\tau\eta\nu\ \tau\omicron\upsilon\ \omicron\lambda\lambda\omicron\upsilon\ \epsilon\theta\nu\omicron\upsilon\varsigma\ \mu\epsilon\tau\rho\acute{\omicron}\pi\omicron\lambda\iota\nu$ – *totius gentis metropolim*, uistinu u prvom redu p o l i t i č k a metropola jer „crkvena po sebi otpada jer je tada stalno još nije bilo“. Rezultati ovoga prvog dijela Baradine studije mogu se sumirati njegovim vlastitim riječima: „Činjenica, da je Dalmatinski temat bio podijeljen na dvije pokrajine, važna je, jer time mnogi podatak u izvorima postaje jasan, a uvid u povijesni razvoj bizantinske Dalmacije olakšan“. Ovaj je članak ipak poznatiji po tome što je njime Barada za dugo vremena usmjerio historiografski problem oko *Historia Salonitana* i *Historia Salonitana Maior*.

Najstariji rukopis spisa poznatog kao HSM nalazi se u „Congregatio de propaganda fide“ u Rimu, a potječe iz prve polovice XVI. stoljeća. Predložak je za ostalih pet poznatih rukopisa istog djela, a čini se da je pripadao djelu *Collectanea* modruškog biskupa i zadarskog kanonika Šimuna Kožičića Begne. HSM obuhvaća samo prva dvadeset dva poglavlja HS, opskrbljena interpolacijama (papinska pisma, akta crkvenih sabora, epitaf kralja Zvonimira i dr.). Već je Lucius odbacivao dodatke prisutne u HSM kao proste krivotvorine, dok ih je Farlati stoljeće kasnije držao vjerodostojnima. Pozitivno se o njima izrazio i F. Rački, a F. Šišić objavio je u svom *Enchiridionu* zaključke crkvenih saborâ iz VI. i X. stoljeća.⁹⁵ Dio spisa objavio je i M. Barada.⁹⁶ Nešto kasnije S. Gunjača izdao je u opširnoj raspravi HSM, koju je do kraja života držao Tominim prvotnim konceptom, iz kojega je izlučio svoju HS u užem smislu. Isti je autor u kasnijim godinama obrađivao probleme HS, HSM u nizu studija, pri čemu je – nerijetko isključivo i beskompromisno – zastupao svoje stajalište formulirano 1951. godine. Međutim, N. Klaić je 1967. godine objavila kritičko izdanje HSM, u kojem je uz osvrt na

⁹³ GOLDSTEIN 1992, 181-182. Usp. također MARGETIĆ 1983, 264, 283.

⁹⁴ BARADA 1949, 7. i bilj. 12.

⁹⁵ ŠIŠIĆ 1914, 149-164, 211-224.

⁹⁶ BARADA 1949, 20. Dio je Baradinih gledišta preuzeo kasnije S. Gunjača. Vidi *infra*.

historiografiju dala opis svih rukopisa, prijedlog njihove filijacije, istražila odnos HS i HSM i obilježja tog odnosa. N. Klaić je HSM držala plodom djelatnosti biskupa Begne ili njegovih suradnika.⁹⁷ HSM bi, dakle, bila kompilacija nastala u Begninu krugu, u okviru nastojanja za pisanjem crkvene povijesti Ilirika za koju je valjalo prikupiti dostupne im izvore i prepisati ih za Begninu zbirku. Gunjača se 1973. godine surovo razračunao s N. Klaić,⁹⁸ pa je njihova polemika u idućih desetak godina uvelike ispunjavala stupce hrvatske medievistike, dapače i dnevnog tiska. Iako su se argumenti u prilog jednoj ili drugoj tezi u radovima primarnih oponenta i njihovih pristaša izjavljivali kroz stavove često vrijedne tek nevelike pažnje, rasprava je bila utoliko korisna što je omogućila temeljito objavljivanje građe i pružila niz izuzetno korisnih opažanja, makar samo u relaciji „koncept vs. kompilacija“.⁹⁹ Danas je uglavnom prihvaćeno gledište N. Klaića.

Iako još nema potpunog konsenzusa u historiografiji o vremenu postanka teme Dalmacije, odnosno sukcesije arhontije višom i čvršće organiziranom ustrojbenom jedinicom Carstva, Baradin prijedlog tumačenja ovih Porfirogenetovih vijesti prvi je uopće nakon Medinija (1935) koji ih nastoji pozitivno potkrijepiti i ispuniti sadržajem, davši im trajnu historiografsku vrijednost. One se u novije vrijeme tumače dominacijom Dubrovnika nad okolnim teritorijem, ponajprije nad Kotorom, u uvjetima gotovo neosjetne centralne vlasti Carigrada, dominacijom koja se mogla očitovati na crkvenom (Dubrovnik ima biskupa još od vremena dislokacije crkvene hijerarhije iz Epidaura) kao i na političkom polju.¹⁰⁰

Sakupljajući izvore koji spominju bilo Donju bilo Gornju Dalmaciju (*Ljetopis Popa Dukljanina*, *Historia Salonitana*, diplomatska vrela), Barada zaključuje da su ti nazivi postojali u XI. i XII. stoljeću te kreće u preispitivanje značenja, opsega i vremena postanka *Superioris Dalmatiae*.¹⁰¹ Za rješenje tog pitanja poseže isključivo za Tomom Arhidakonom, koji u XV. glavi svoje kronike naslovljenoj *De exemptione episcoporum superioris Dalmatiae* toj pokrajini uz Dubrovnik pripisuje i biskupije Kotora, Bara, Ulcinja i Svača. Baradi kao kontrolni mehanizam služi bula pape Benedikta VIII. od 27. rujna 1022. godine, s odgovarajućim spomenom Bara i Ulcinja kao sufragana dubrovačkog metropolita. „Prema tome Superior Dalmatia prostirala se počevši nešto sjevernije od Dubrovnika pa do Bojane“. Budući da spomenuti gradovi prije, još od upravnih reformi Dioklecijana i Teodozija Velikog, nikada nisu pripadali dalmatinskoj crkvenoj pokrajini, Barada se posvećuje potrazi za trenutkom proširenja dubrovačke crkveno-političke pokra-

⁹⁷ KLAJĆ 1967, osobito 59-64.

⁹⁸ GUNJAČA 1973a, 25-178, 245-270. Usp. reakciju: KLAJĆ 1979, 171-198. Šire o problemu: MATIJEVIĆ SOKOL 2002b, 18-19.

⁹⁹ GUNJAČA 1973a, 25-178.

¹⁰⁰ PRLENDER 1998, 11-12.

¹⁰¹ BARADA 1949, 8.

jine sve do Bojane. Dakle, riječ je o odnosu između Bara, Ulcinja i Svača prema Dračkoj temi i skadarskom (dračkom) metropolitu s jedne te između Dubrovnika i Kotora prema temi Dalmaciji i splitskom metropolitu s druge strane.

Na temelju kronoloških i sadržajnih značajka Benediktove bule adresirane na dubrovačkog nadbiskupa Vitala, Barada zaključuje da je „u Dubrovniku na svaki način prije 1022. bila osnovana metropolija sa sufraganima u Kotoru, Baru i Ulcinju za teritorij Dalmatiae Superioris, Travunje, Zahumlja i Srbije“.¹⁰² Jednog od onih *antecessores* iz papina pisma Vitalu, metropolita posvećena palijem koji Benedikt sada šalje Vitalu, Barada vidi u neimenovanom dubrovačkom nadbiskupu koji, prema ljetopisu Ivana Đakona, oko godine 1000. na Majsanu izlazi u susret duždu Petru II. Orseolu. Time Barada utvrđuje *terminus post quem non* utemeljenja dubrovačke metropolije fuzijom nekadašnjih sufragana dračkog i splitskog metropolita. Taj događaj Barada objašnjava Samuilovim zauzimanjem Dračke teme 989. godine i posljedičnim izuzimanjem svih sufragana ispod jurisdikcije dračkoga metropolita.¹⁰³ Time je došlo do teritorijalnog diskontinuiteta između Drača kao sjedišta metropolije, sada pod makedonskom okupacijom, i uskog područja između Bara i Bojane koje Samuilo nije bio osvojio (prema *Ljetopisu Popa Dukljanina*), već su u njemu ostali, eksteritorijalno, drački sufragani – Svač, Ulcinj i Bar. Baradino rješenje: između 989. i 1000. godine bizantska vlast dokida ocrtano izvanredno stanje i pripojivši *corpus separatum* između Bara i Bojane crkveno i administrativno Dubrovniku kao najbližoj jedinici tematskog uređenja, uzdignutom na rang metropolije.

Međutim, ovo je rješenje na prvi pogled u koliziji s vijestima iz XII. stoljeća prema kojima je nekoć barska crkva bila sufragana splitske metropolije.¹⁰⁴ Tragom kronološkog određenja nejasnih formulacija u tim diplomatskim izvorima, Barada ponovno uzima u razmatranje XV. glavu Tomine kronike, u kojoj splitski arhidakon izvještava o navodnom brodolomu kobnu po biskupe Kotora, Bara,

¹⁰² BARADA 1949, 10-11.

¹⁰³ BARADA 1949, 11-12. Suprotno gledište imao je Šišić, koji je držao da je jedina promjena u crkvenoj hijerarhiji ovoga prostora za bizantsko-makedonskog rata bila ta da je drački metropolit za vrijeme trajanja okupacije bio podvrgnut ohridskom, a ne carigradskom patrijarhu. Usp. također BUDAK 1994, 38; BUDAK 2003, 97-98; PRLENDER 1998.

FORETIĆ 2001, 99-100. prihvaća sliku razvoja kakvu je ponudio Barada s ključnom ulogom Bizanta u crkvenoj reorganizaciji. Usp. suprotno gledište: PULJIĆ 2001, 39-47. sa zalaganjem za zajedničku akciju pape i Samuila. Ono ovisi o interpretaciji podatka da je Samuilo spalio Kotor i Dubrovnik. Autor smatra da je upravo ustroj dubrovačke metropolije simptom dubokoga Samuilova prodora na zapad, kao što bi i Benediktova bula iz 1022. bila simptom bizantskog pritiska za restauracijom starijih odnosa nakon pobjede nad Samuilom. Slično PERIČIĆ 2001, 341. No iz oduzimanja Bara i Ulcinja dubrovačkom nadbiskupu i kasnijeg podvrgavanja mnogih sufragana dračke metropolije ohridskom nadbiskupu teško se može izvući takav zaključak. PRLENDER 2001, 328. utemeljenje nove metropolije objašnjava politikom Carigrada, bliže Baradinu stavu.

¹⁰⁴ CD II, 159 (god. 1178/1179) i 170 (god. 1180). U oba slučaja auctor je barski biskup Grgur.

Ulcinja i Svača uoči metropolitanskog sinoda splitske crkve što ga je sazvaio nadbiskup Dabral (1030–1050).¹⁰⁵ Događaj je kod Tome povod odcjepljenju biskupija Gornje Dalmacije od metropolitanske matice i utemeljenju barske metropolije. Prema tome, spomenute bi se biskupije imale negdje nakon 1022. godine odijeliti od dubrovačke metropolije i pridružiti splitskoj, da bi se samo nekoliko godina kasnije opet od nje odvojile, mijenjajući po treći put upola stoljeća svoju crkvenu pripadnost (sic).¹⁰⁶ Kritičkim pristupom ovoj Tominoj vijesti u čitav kompleks problema ulazi i spis poznat kao *Historia Salonitana Maior* (kod Barade: *Historia Salonitanorum Pontificum*, HSP), jer se u njemu nalazila još jedna redakcija zapisa o brodolomu biskupâ Gornje Dalmacije. Kolacioniranjem šest poznatih mu rukopisa iz tekstovne predaje HSM (tj. dijela o brodolomu) s *Historia Salonitana Minor*,¹⁰⁷ Barada izvodi dalekosežan zaključak da je taj dio teksta kompilacija triju različitih izvora, od kojih jedan potječe iz neke mađarske kronike, drugi je dio kataloga splitskih biskupa, dok bi treći bio ispis iz neke gornjodalmatinske kronike – upravo se taj odnosi na brodolom.¹⁰⁸ Zašavši tako u samo jedan segment cjelokupnoga tradiranog korpusa HS i HSM (HSP), a bez pravog uvida u cjelinu, Barada je zbog jasnijega i preciznijega jezičnog izričaja i točnijega donošenja povijesnih podataka potonjega, ovomu da o p r e d n o s t pred Tominom kronikom. Komparacija pet susljednih odlomaka osnovni je proces na kojem je Barada temeljio svoju procjenu: „usporedbom jednog i drugog odlomka jasno se vidi, da je Tomin pun anahronizama i netočnosti, a da toga ni jednoga ni drugoga nema kod HSP-a. Pomisao, da je autor HSP-a ispravljao Tomu, isključena je“.¹⁰⁹ Tu je meritum Baradine rasprave, jer on ovo svoje mišljenje – na kojem počiva čitava interpretacija – ničim nije argumentirao. Time je došlo do inverzije doprijašnjeg odnosa između HS i HSM, točnije on se izgubio Baradinom konstatacijom da je riječ o dvjema običnim kompilacijama sačuvanima u dvije redakcije, pri čemu je ona HSM (dopirući do 1185.) starija i pouzdanija, a ona HS vrijedna tek utoliko što donosi izvoran materijal iz Tomine suvremenosti. Ne ulazeći na ovom mjestu u metodičnost postupka kojim se od pojedinačne analize izoliranog odlomka dolazi do dalekosežnih zaključaka o općem,¹¹⁰ treba se vratiti problemu crkvene organizacije Gornje Dalmacije koji je Baradi i bio povodom za čitav ekskurs.

Slijedom takve metodološke impostacije Barada je u jedinom detalju u kojem se odlomak teksta HS o izuzeću biskupija Gornje Dalmacije razlikovao od svog pandana u HSM – a riječ je upravo o detalju u kojem se nalazi kronološko određenje čitava događaja – *temporibus principum predictorum* (sc. *Basilii et*

¹⁰⁵ BARADA 1949, 13.

¹⁰⁶ BARADA 1949, 14.

¹⁰⁷ BARADA 1949, 16-18.

¹⁰⁸ BARADA 1949, 18.

¹⁰⁹ BARADA 1949, 19.

¹¹⁰ Usp. komentar N. Klaić u HSM, 19, 39, 42-43.

Constantini imperatorum et Cresimiri eorum patritii et regis Chroatorum, op. I. B.), dao prednost „redakciji HSP“. Tako unutar vremena prije smrti Bazilija II. (15. prosinca 1025.), Barada uvodi nove-stare *terminus post quem non* – bulu Benedikta VIII. (1022) i spomen dubrovačkog nadbiskupa (1000), suzujući vremenski raspon pomorske nesreće koju spominje Toma i Samuilovim osvajanjem Drača 989. na desetak godina. Nakon poduzetog ekskursa o vremenu uspona na prijestolje Krešimira III, kao jedina preostala godina u kojoj je moglo doći do odcjepljenja gornjodalmatinskih biskupija ostaje 998, a godina osnutka dubrovačke metropolije 999. godine.

Na taj način nestaje i prividne kolizije koju izazivaju riječi Grgura Barskog: Bar, Ulcinj i Svač doista su od oko 989. do 999. godine sastavni dio splitske metropolije (kao uostalom i Dubrovnik), a od 999. godine u sklopu nove, dubrovačke metropolije. Baradino preciziranje kronologije nalazi korelat u tradiciji prisutnoj kod dubrovačkih pisaca XVI. i XVII. stoljeća, prema kojoj je Dubrovnik postao metropolija upravo u vrijeme Samuilove okupacije, kada je dukljanski metropolit našao azil u Dubrovniku (Ranjina, Resti, Luccari, Cerva).¹¹¹

Začudo, Baradi je promaknuo indikativan spomen pape Grgura, očito Grgura V. (996–999) iz Benediktove bule kojeg on spominje kao svoga predšasnika koji je dao nadbiskupsku čast Vitalovim prethodnicima.¹¹² Time se kronološko određenje toga događaja značajno pojednostavnjuje. Već je primijećeno da je Barada selektivno prihvatio Dukljaninovu vijest o Samuilovoj uzaludnoj opsadi Ulcinja, a prešutio vijest istog pisca da je Samuilo spalio Dubrovnik i Kotor.¹¹³

U vrlo ažurnom osvrtu na Baradinu raspravu, N. Klaić se 1951. godine nije tada o autorovim zaključcima negativno izrazila, čak ni u dijelu o primatu HSM (iako se u izričaju osjeća izvjesna, ovoj autorici svojstvena kritička distanca). Jedina primjedba odnosi se na kronologiju dvojnoga naziva Dalmacije: „Ako je dalmatinski temat bio podijeljen na dubrovačku i zadarsku pokrajinu, onda je vrlo teško protumačiti pluralni oblik prije osnivanja dalmatinskog temata, kad Dubrovnik nije mogao biti središte jednog dijela Dalmacije. Nije li mnogo vjerojatnije, da se pluralni oblik već i prije osnutka dalmatinskog temata upotrebljavao zbog toga, što je provincija Dalmacija bila podijeljena na Gornju i Donju? (...) Nije li dakle i u dalmatinskom tematu opet preuzeta stara terminologija, samo što se do XI. st. nisu sačuvali u izvorima?“¹¹⁴ Time je N. Klaić definirala problem, koji ni do danas nije zadovoljavajuće razriješen.¹¹⁵

¹¹¹ BARADA 1949, 24-25.

¹¹² Usp. PULJIĆ 2001, 23, 28. Grgur V. je u dubrovačkoj pisanoj predaji bio zamijenjen Grgurom I. Velikim kao legendarnim utemeljiteljem Dubrovačke nadbiskupije.

¹¹³ PULJIĆ 2001, 38.

¹¹⁴ KLAJĆ 1951, 367. Kasnije je autorica u nešto razrađenijoj formi prihvatila Baradina stajališta: KLAJĆ 1971b, 334-336.

¹¹⁵ FORETIĆ 2001, 98-99. je upozorio da pluralni oblik vjerojatno kontinuirao i u XI. st., poznat i u varijanti *universa Dalmatia*, dok bi u aktima drugoga splitskog sabora 928. tu situaciju reflektirala

Kada je riječ o pitanju dalmatinskog temata u užem smislu, Barada je u kasnijem radu prihvatio Šišićevo mišljenje da se iza osobe zadarskoga *dux*a Pavla krije bizantski strateg.¹¹⁶ Datiranje postanka teme Dalmacije pak izravno ovisi o kronološkom određenju spisa koji hijerarhijski nabraja visoke carske dužnosnike srednjobizantskog razdoblja, poznata kao Taktikon Uspenskoga. Budući da je carski dužnosnik nadležan za Dalmaciju u rangu arhonta, spis predstavlja *terminus post quem* za dataciju utemeljenja teme. O tome su u historiografiji izrečena različita mišljenja,¹¹⁷ s dvama osnovnim opredjeljenjima: vladavina Mihajla III. (842–867) ili Bazilija I. (867–886). U uspostavljanju kronologije procesa prerastanja arhontije u temu uz *De administrando imperio* važni kronološki reperi su spomen Ivana, *praefectus provinciae*, kod kojega 821. godine azil traži gradeški patrijarh Fortunat, zatim Gottschalkov spomen osobe nazvane *patricius gentis Graecorum* protiv kojega je knez Trpimir ratovao oko 846–848. godine, napokon olovni pečat dalmatinskoga stratega Brijenija, koji se također različito datira.¹¹⁸ Pritom se i Gottschalkova po imenu nepoznatog patricija također identificiralo s dalmatinskim strategom (L. Katić i dr.), a „prefekta“ Ivana iz 821. godine s arhontom.

No i nakon što se u historijskoj znanosti uglavnom ustalilo mišljenje o sastavljanju Taktikona Uspenskoga u periodu između 842. i 856. godine (s variranjima u dataciji kod pojedinih istraživača i posljedičnim kronološkim pomicanjem osnutka teme Dalmacije ovisno o odgovarajućem mišljenju), nove analize T. Živkovića prilično su uvjerljivo pokazale da u spisu „postoje i podaci koji nedvosmisleno ukazuju na mogućnost da je sastavljen možda i nekoliko decenija“ prije tog perioda,¹¹⁹ po svemu sudeći za vladavine Mihajla I. Rangabe (811–813). Istovre-

distinkcija biskupija položenih na zapadnoj (od Krka do Splita) i istočnoj (Ston, Dubrovnik, Kotor) strani. Usp. također STEINDORFF 1995. *Dalmatiae* se može odnositi na Dalmaciju i Liburniju, zatim Gornju i Donju Dalmaciju u spomenutom smislu, ali i na dva entiteta koja, čini se, nemaju kasnoantičkih korijena jer ih markiraju tek ranosrednjovjekovne etnopolitičke formacije: Dalmacija kojom do 821. vlada knez Borna i *magna Dalmatiae pars* kamo bježi Ljudevit Posavski, *ad Sorabos*. To su sasvim izričito *dvije* Dalmacije. Usp. KATIČIĆ 1986, 83. i bilj. 22, 84. i bilj. 24, 87. i bilj. 38, 39.

¹¹⁶ BARADA 1942, 467. Usp. ŠIŠIĆ 1925, 310.

¹¹⁷ POSEDEL 1950, 217-219. prihvaća Baradino mišljenje o podjeli temata na dvije pokrajine od samoga njegova utemeljenja, no odbacuje tradicionalnu (Baradinu) dataciju toga događaja u VIII. st., datirajući ga – u skladu sa tadašnjim stanjem istraživanja Taktikona Uspenskog – u period 842–846/848. Također upozorava da „nikakva oslonja nema za tvrdnju, da je *dux* Pavao carski namjesnik odnosno strateg dalmatinskog temata“. Prema Posedelu, radilo bi se o zadarskom gradskom prioru. Nakon analize FERLUGA 1957, 31, 45, 70, tradicionalna datacija u VIII. st. posve je napuštena. MARGETIĆ 1992. zalaže se za razdoblje oko 840. godine. Usp. također GOLDSTEIN 1992, 136.

¹¹⁸ Postoji i više pečata sa spomenom spatara i arhonta Dalmacije, sa mjerodavnim mada širokim datacijama od kasnoga VIII. do punog IX. st. te pečati spatarokandidata-duksa i protospataro-stratega Dalmacije, oba iz IX/X. st. Usp. pregled sa pozivima na stariju literaturu u: ŽIVKOVIĆ 2001, 31-33.

¹¹⁹ ŽIVKOVIĆ 2001, osobito 24. i dr. Izvjesne rezerve o spisu iznio je već prije J. Ferluga.

meno, Brijenijeva titula spatara (kasnije protospatara) u kombinaciji sa službom stratega upućivala bi na kasnije razdoblje razvoja tematskog uređenja, svakako ne na rano doba – kada su, prema Taktikonu Uspenskoga, stratezi redovito nosili čast *patricija* – čime otpada potreba da se Brijenijev pečat upotrebljava kao kronološki indikator bilo Taktikona bilo osnutka teme Dalmacije.¹²⁰ Ono što je tu osobito bitno za naš kontekst jest malo poznato postojanje još jednog pečata, ovoga puta protomandatora Dalmacije, datirana u sredinu IX. stoljeća. S obzirom da je protomandator u bizantskom hijerarhijskom sustavu uvijek podređen bilo strategu teme bilo turmarhu, čini se nespornim Živkovićev zaključak da je Dalmacija polovicom IX. stoljeća bila već organizirana kao tema ili da je bila podijeljena na najmanje dvije turme (moguće je, dakako, i oboje). U svakom slučaju, Živković je novim, poticajnim prijedlogom vremena osnutka teme Dalmacije oko 810. godine otvorio nova pitanja te nova poglavlja u promišljanju toga vremena.

Čitav ekskurs bio je potreban da bi se pokazalo kako su stara Baradina naslućivanja o administrativnoj podjeli carske Dalmacije – mada ih je on izvlačio „indirektno“ iz kasnih vrela i nejasne terminologije, pa je i datacija nužno mogla biti samo više ili manje uspješna kombinacija – danas i više nego aktualna. Reafirmirana je i njegova zamisao o bizantskom karakteru vlasti zadarskoga gradskog poglavara Pavla, uglavnom odbacivana nakon Ferluginog negativnog mišljenja.¹²¹ No, ako se, možda, i nije radilo o strategu, nema pravog razloga da se ne pomišlja na Pavla kao arhonta,¹²² dok bi momentalan odgovor Bizanta na franačke operacije oko Jadrana 806. godine govorio u prilog tome da je Dalmacija do toga doba čvrsto bila u sastavnom dijelu Carstva, bez obzira na njenu definiranost kao organizacijske jedinice.

Kronološko nepodudaranje koje kod Tome postoji o početku nadbiskupovanja Dabrala s vladavinama Krešimira III. i Bazilija II. (976–1025) odnosno Konstantina VIII. (1025–1028), suvremena historiografija objašnjava održavanjem još jednoga, do sada nepoznatoga, crkvenog sabora u Splitu pod nadbiskupom Dabralom, iz čijih je akata (tj. iz činjenice odsustva gornjodalmatinskih sufragana splitskog metropolita) Toma došao do spoznaje o velikoj crkvenoj reorganizaciji, kronološki je povezavši s Dabralovim vremenom i uviđši u literarno ruho iracionalne nesreće.¹²³ Indikativno je da Toma uz Kotor, Bar, Ulcinj i Svač uopće ne spominje Dubrovnik, iako je u VIII. glavi „odao“ svoju upućenost u problem us-

¹²⁰ ŽIVKOVIĆ 2001, 32.

¹²¹ FERLUGA 1957, 48-49. drži da je riječ o franačkom dužnosniku.

¹²² ŽIVKOVIĆ 2001, 34. *Dux Jadere* bio bi Einhardov prijevod odgovarajuće grčke titule. Kod Einharda već 821. godine umjesto zadarskog *dux*a Dalmacijom vlada *praefectus provinciae*; pretpostavljalo bi se da Einhardovo „unapređenje“ bizantskog dužnosnika odgovara stvarnoj promjeni upravnog statusa pokrajine do koje je došlo između 805. i 821. godine. Začudo, autor ne navodi Baradine radove o problemu, ključne za razumijevanje historiografskog razvoja.

¹²³ MATIJEVIĆ SOKOL 2001, 118-122.

postave Dubrovačke nadbiskupije.¹²⁴ Slični su razlozi i što uopće u tom kontekstu spominje osnutak B a r s k e nadbiskupije, iako se radilo o Dubrovniku. Time se nove spoznaje usklađuju s onim Baradinim, koji je vrlo točno datirao osnutak Dubrovačke nadbiskupije.

* * *

Zaključno se može konstatirati da, ma kakva bila *fortuna critica* Baradinih radova, nema sumnje da je historijska znanost s njima iznimno profitirala. Prateći svoju misao, katkad tek u *brutto* formi, neizbrušenu, M. Barada dao je niz poticajnih prijedloga za rješavanje interpretativnih problema od kojih su neki ostali trajno, a drugi kontinuirano poticali razvoj historiografije sve do suvremenosti. Riječima S. Gunjače: „Bilo kako mu drago, Barada je svojim kronološkim dedukcijama ipak ubacio nešto svjetla u zamršeno pitanje historijskih tokova u ovo burno vrijeme kod nas. On je otvorio mogućnost da se sada štošta objasni i dopuni“.¹²⁵ Doista, njegovi radovi „jedan su od temelja hrvatske medievalistike“.¹²⁶

Bibliografija

- ANČIĆ, Mladen (2001), *Hrvatska u karolinško doba*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- ANČIĆ, Mladen (2002), Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku, u: *Hrvatska u doba kneza Branimira. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine*, ur. Šime Batović, Zadar: Matica hrvatska, 43-65.
- ANTOLJAK, Stjepan (1983), Barada, Miho, povjesničar, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1 (A-Bi), Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 438-439.
- ANTOLJAK, Stjepan (1990), Miho Barada (1889-1989), *Arhivski vjesnik*, 33 (1990) 34, 95-110.
- BABIĆ, Ivo (1996), Sudbina antičkih naselja na tlu Hrvatske i susjednih Sklavinija, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992.*, ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić, Zagreb: Muzejsko galerijski centar – Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta – Nakladni zavod Matice hrvatske, 29-35.
- BARADA, Miho (1928), Topografija Porfirogenitove Paganije, *Starohrvatska prosvjeta*, n.s II, (1928) 1-2, 37-54.
- BARADA, Miho (1931), Episcopus Chroatensis, *Croatia Sacra*, 1 (1931), 161-215.

¹²⁴ MATIJEVIĆ SOKOL 2001, 120.

¹²⁵ GUNJAČA 1975, 9.

¹²⁶ ANTOLJAK, 1983, 438.

- BARADA, Miho (1932), Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50 (1928–1929), 157-199.
- BARADA, Miho (1937a), Dr. fra Ante Jadrijević: Gdje se nalazio Riditio<n>, biskupski grad sv. Aurelija? Nova revija, Makarska 1936. god. XV. br. 3-4, str. 194-204., *Croatia Sacra*, 7 (1937) 13-14, 124-128.
- BARADA, Miho (1937b), Dvije naše vladarske isprave, *Croatia Sacra*, 7 (1937) 13-14, 1-96.
- BARADA, Miho (1939), Istina o hrvatskom biskupu Grguru Ninskomu, *Zlatno klasje. Prosvjetni list Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima*, 2 (1939), 5-6.
- BARADA, Miho (1940), Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca, u: *Serta Hoffilleriana (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva)*, 18-21 (1937–1940), 401-418.
- BARADA, Miho (1942), Dalmacija, teritorijalni razvoj (s J. Rogličem). Povijest od 480-1409., u: *Hrvatska enciklopedija*, sv. IV, Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 467-470.
- BARADA, Miho – KATIĆ, Lovre – ŠIDAK, Jaroslav (1943), *Hrvatska poviest za VIII. razred srednjih škola. I. svezak*, Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- BARADA, Miho (1944), Važnost osnutka Zagrebačke biskupije, u: *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka (I. dio)*, ur. Dragutin Kniewald, Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1-4 (*Razprave i spomenici iz hrvatske kulturne poviesti*, I).
- BARADA, Miho (1949), Dalmatia Superior, p.o. *Rad JAZU* 270.
- BASIĆ, Ivan (2005), *Venerabilis presul Iohannes*: historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 24 (2005) 29, 7-28.
- BRKOVIĆ, Milko (2002), Papinska pisma druge polovice IX. stoljeća destinatarima u Hrvatskoj, u: *Hrvatska u doba kneza Branimira. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine*, ur. Šime Batović, Zadar: Matica hrvatska, 69-85.
- BUDAK, Neven (1984), Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 17 (1984), 5-33.
- BUDAK, Neven (1986), Prilog valorizaciji humsko-duklijanskog kulturnog područja u prvim fazama njegova razvitka (do 12. st.), *Starohrvatska prosvjeta*, n.s. III, 16 (1986), 125-139.
- BUDAK, Neven (1993), Hrvatska u vrijeme Trpimira, *Kaštelanski zbornik*, 3 (1993), 58-63.
- BUDAK, Neven (1994), *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- BUDAK, Neven (1996), Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992*, ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić, Zagreb: Muzejsko galerijski centar – Odsjek za povijest umjetnosti

- Filozofskog fakulteta – Nakladni zavod Matice hrvatske, 127-136.
- BUDAK, Neven (2003a), Hrvati u ranom srednjem vijeku, u: *Povijest Hrvata. Knj. 1. Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb: Školska knjiga, 49-79.
- BUDAK, Neven (2003b), Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, u: *Povijest Hrvata. Knj. 1. Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb: Školska knjiga, 84-113.
- BULIĆ, Frane (1904), S. Gregorio Magno Papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590-604), *Supplemento al Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 27 (1904).
- BULIĆ, Frane – BERVALDI, Josip (1912), Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.), *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, 35 (1912), prilog.
- BURIĆ, Tonči (1997), Predromaničke oltarne ograde – vijek uporabe i sekundarna namjena, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 24 (1997), 57-76.
- CAMBI, Nenad (1999), Kontinuitet ili diskontinuitet: kasna antika – rani srednji vijek, *Historijski zbornik*, 52 (1999), 107-116.
- CD I = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I, ur. Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Zagreb: JAZU, 1967.
- CUSCITO, Giuseppe (1988), Aquileia e la cristianizzazione degli Slavi nei secoli VIII-IX. Un problema storiografico, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 88 (n.s. 36), 37-75.
- CUSCITO, Giuseppe (1990), Il ruolo di Aquileia e dei Franchi nella cristianizzazione degli Slavi Sudoccidentali, u: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća. Zbornik radova II. međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, Split, 30. rujna-5. listopada 1985.*, ur. Drago Šimundža, Split: Crkva u svijetu, 145-174.
- DABINOVIĆ, Antun S. (1930), Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije?, *Rad JAZU*, 239, 151-244.
- DELONGA, Vedrana (2001), Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci – latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, u: *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 54-87.
- DUPLANČIĆ, Arsen (2007), Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 100 (2007), 171-220.
- FERLUGA, Jadran (1957), *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd: SANU, Posebna izdanja, knj. 391, Vizantološki institut, knj. 6.
- FORETIĆ, Vinko (2001), La chiesa di Ragusa /Dubrovnik/ in rapporto alla chiesa di Split (Spalato) nei secoli X-XI, *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) nei secoli X-XI. Atti del symposium internazionale di storia ecclesiastica. Split, 26-30 settembre 1978*, ur. Atanazije J. Matanić, Padova: Antenore, 405-415. Hrv. prijevod: Dubrovačka crkva prema splitskoj crkvi, u: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, prir. Miljenko Foretić, Split: Književni krug, 97-102.
- GOLDSTEIN, Ivo (1992), *Bizant na Jadranu*, Zagreb: Latina et Graeca – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.

- GOLDSTEIN, Ivo (1995), *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber.
- GOLUB, Ivan (1991), Prinosi za životopis Mihe Barada (1889-1957) (o stoljetnici rođenja), *Croatica Christiana Periodica*, 15 (1991) 27, 144-148.
- GORTAN, Veljko (1964), Natpis na mramornom stupu splitskog nadbiskupa Pavla, *Historijski zbornik*, 17 (1964), 423-429.
- GUNJAČA, Stjepan (1973a), *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knj. I. Izvori (Analiza i kritika)*, Zagreb: Školska knjiga.
- GUNJAČA, Stjepan (1973b), *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knj. II. Rasprave*, Zagreb: Školska knjiga.
- GUNJAČA, Stjepan (1975), *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knj. III. Rasprave*, Zagreb: Školska knjiga.
- GUŠIĆ, Branimir (1960), Miho Barada (1889-1957), *Ljetopis JAZU*, 64 (1964), 139-146.
- HSM = *Historia Salonitana Maior*, prir. N. Klaić, Beograd: SAN, Odeljenje društvenih nauka – Naučno delo, 1967. (Posebna izdanja SAN, knj. 399).
- IVANIŠEVIĆ, Milan (1992), *Povijesni izvori*, u: *Starohrvatski Solin*, ur. Emilio Marin, Split: Arheološki muzej, 31-87.
- JADRIJEVIĆ, Ante (1936), Gdje se nalazio Reditio<n>, biskupski grad sv. Aurelija?, *Nova revija*, 15 (1936) 3-4, 194-204.
- JAKŠIĆ, Nikola (1995), Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, (1995) 22, 141-151.
- JAKŠIĆ, Nikola (2002), Skulptura Branimirova doba u Hrvatskoj, u: *Hrvatska u doba kneza Branimira. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine*, ur. Šime Batović, Zadar: Matica hrvatska, 111-117.
- JURKOVIĆ, Miljenko (1987), O „podrijetlu“ Karamanove teze o podrijetlu pleterne skulpture, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 11 (1987), 203-205.
- JURKOVIĆ, Miljenko (1992a), O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća, *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini. Izdanja HAD-a*, (1992) 15, 65-73.
- JURKOVIĆ, Miljenko (1992b), *Od Nina do Knina: iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća. Od Ninske biskupije do katedrale hrvatskog biskupa u Biskupiji kod Knina*, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar-Muzej Mimara – Gliptoteka HAZU.
- KARAMAN, Ljubo (1924–1925), Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu i rano-srednjovječna pleterna ornamentika u Dalmaciji, *Starinar*, 3 (1924–1925) 3, 1-59.
- KARAMAN, Ljubo (1930), *Iz kolijevke hrvatske prošlosti: historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb: Matica hrvatska.
- KARAMAN, Ljubo (1937), Lovre Katić, Starohrvatski natpis IX vijeka u Sućurcu kod Splita („Obzor“, 9. IX. 1935), *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3 (1937) 1-4, 440-441.
- KARAMAN, Ljubo (1940), O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800., u: *Serta Hoffilleriana (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, 18-21/1937–1940)*, Zagreb: [s.n.], 419-436.

- KARAMAN, Ljubo (1941–1942), O spomenicima VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n.s. 22-23 (1941–1942), 73-113.
- KATIČIĆ, Radoslav (1986), Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 16 (1986), 77-92.
- KATIČIĆ, Radoslav (1987), *Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae*, *Starohrvatska prosvjeta* ser. III, 17 (1987), 17-51.
- KATIČIĆ, Radoslav (1993a), Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Niceji godine 787., *Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split: Književni krug, 25-35.
- KATIČIĆ, Radoslav (1993b), *Methodii doctrina*, *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split: Književni krug, 67-95.
- KATIČIĆ, Radoslav (1998), *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska.
- KATIĆ, Lovre (1935), Starohrvatski natpis iz IX vijeka u Sućurcu kod Splita, *Obzor*, 76 (1935) 207, Zagreb, 9. IX. 1935, 1.
- KATIĆ, Lovre (1940), Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 51 (1930–1934), 101-124.
- KLAIĆ, Nada (1951), *M. Barada, Dalmatia Superior*, Rad JA 270, Zagreb 1949, *Historijski zbornik*, 4 (1951) 1-4, 367-368.
- KLAIĆ, Nada (1967), O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 62 (1960), 105-156.
- KLAIĆ, Nada (1971a), Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 65-67 (1963–1965), 209-250.
- KLAIĆ, Nada (1971b), *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada (1979), Način na koji je nastajalo djelo *Historia Salonitana Maior*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 72-73 (1979), 171-198.
- KLAIĆ, Nada (1986), Kako i kada postaje „Metodova doktrina“ kulturno dobro Hrvata, *Croatia Christiana Periodica*, 10 (1986) 17, 17-39.
- KOLARIĆ, Juraj (1990), Historiografija o pokrštenju Hrvata, u: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća. Zbornik radova II. međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, Split, 30. rujna - 5. listopada 1985.*, ur. Drago Šimundža, Split: Crkva u svijetu, 39-54.
- KOŠČAK, Vladimir (1980–1981), Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925–928., *Historijski zbornik*, 33-34 (1980–1981), 291-355.
- KOŠČAK, Vladimir (1982), Giurisdizione della Chiesa sul littorale dell'Adriatico Orientale e la diocesi di Nona, u: *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) nei secoli X-XI. Atti del symposium internazionale di storia ecclesiastica. Split, 26-30 settembre 1978*, ur. Atanazije J. Matanić, Padova: Antenore, 443-482.
- KOVAČIĆ, Slavko (2007), Crkvena organizacija od ranokršćanskih vremena do danas, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja. Galerija Klovićevi dvori, 4. rujna - 21.*

- listopada 2007*, ur. Joško Belamarić, Marko Grčić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 301-313.
- KUNTIĆ-MAKVIĆ, Bruna (2003), Područje rimskog Ilirika uoči dolaska Hrvata, u: *Povijest Hrvata. Knj. 1. Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb: Školska knjiga, 5-38.
- LUČIĆ, Josip (1969), Nin u IX stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XVI-XVII, (*Povijest grada Nina*), 375-396.
- LUČIĆ, Josip (1986), Crkvene prilike u Hrvatskoj za kneza Branimira (879–892), *Croatica Christiana Periodica*, 10 (1986) 17, 1-16.
- MARGETIĆ, Lujo (1983), Marginalije uz rad V. Koščaka „Pripadnost istočne obale...“, *Historijski zbornik*, 36 (1983), 255-286.
- MARGETIĆ, Lujo (1989), O nekim vrelima hrvatske povijesti XI. stoljeća (s osobitim obzirom na Osor), *Historijski zbornik*, 42 (1989) 1, 111-135.
- MARGETIĆ, Lujo (1990), Branimirov natpis iz 888. i međunarodni položaj Hrvatske, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 40 (1990) 1, 17-37.
- MARGETIĆ, Lujo (1992), „Provincijalni arhonti“ Taktikona Uspenskoga (s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34 (1992), 53-73.
- MARGETIĆ, Lujo (1993), Bilješke uz Trpimirovu ispravu CD I, 3-8, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 30 (1993) 1, 47-51.
- MARGETIĆ, Lujo (1994), Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja, *Historijski zbornik*, 47 (1994) 1, 1-36.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana (2001), Toma Arhiđakon i uspostava Dubrovačke nadbiskupije, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, prir. Želimir Puljić, Nediljko A. Ančić, Dubrovnik: Biskupski ordinarijat Dubrovnik, Crkva u svijetu Split, 113-124.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana (2002a), Pisana povijesna svjedočanstva o knezu Branimiru, u: *Hrvatska u doba kneza Branimira. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine*, ur. Šime Batović, Zadar: Matica hrvatska, 23-41.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana (2002b), *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – SOKOL, Vladimir (2005), *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, II. dopunjeno izdanje, Zagreb: Hrvatski studiji.
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – ZEKAN, Mate (1990), *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII.*, II. izdanje, Split: Književni krug.
- NOVAK, Grga (1928), Nekoja pitanja iz istorije srednjovjekovnoga Splita, p.o. *Starohrvatska prosvjeta*, 2 (1928) 1-2, 1-36.
- NOVAK, Viktor (1923), Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 46 (1923), 41-79.
- PERI, Vittorio (1982), Spalato e la sua chiesa nel tema bizantino di Dalmazia, u: *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) nei secoli X-XI. Atti del sym-*

- posium internazionale di storia ecclesiastica. Split, 26-30 settembre 1978*, ur. Atanazije J. Matanić, Padova: Antenore, 271-348.
- PERIČIĆ, Eduard (2001), Crkveno-pravni odnosi Dubrovnika i Bara, odnosno Dubrovačke i Barske nadbiskupije, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, prir. Želimir Puljić, Nediljko A. Ančić, Dubrovnik: Biskupski ordinarijat Dubrovnik, Crkva u svijetu Split, 339-354.
- PERIĆ, Olga (1984), Jezični slojevi Trpimirove isprave, *Živa antika*, 34 (1984) 1-2, 165-170.
- PEROJEVIĆ, Marko (1922), Ninski biskup Teodozije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 45 (1922), Prilog.
- PEROJEVIĆ, Marko (1939), *Ninski biskup u povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb: Matica hrvatska.
- PITEŠA, Ante (1992), Luk oltarne pregrade iz Kaštel Sućurca, u: *Starohrvatski Solin*, ur. Emilio Marin, Split: Arheološki muzej, 106-107.
- POSEDEL, Josip (1950), Pitanje dalmatinskog temata u prvoj polovici IX. stoljeća, *Historijski zbornik*, 3 (1950) 1-4, 217-220.
- PRENDER, Ivica (1998), „Totius gentis metropolim“, *Historijski zbornik*, 51 (1998), 1-16.
- PRENDER, Ivica (2001), Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, prir. Želimir Puljić, Nediljko A. Ančić, Dubrovnik: Biskupski ordinarijat Dubrovnik, Crkva u svijetu Split, 325-338.
- PULJIĆ, Ivica (2001), Uspostava dubrovačke metropolije, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, prir. Želimir Puljić, Nediljko A. Ančić, Dubrovnik: Biskupski ordinarijat Dubrovnik – Crkva u svijetu Split, 15-56.
- RAPANIĆ, Željko (1983), La costa orientale dell'Adriatico nell'Alto Medioevo (considerazioni storico-artistiche), *Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo XXX*, "Gli Slavi occidentali e meridionali nell'Alto Medioevo", Spoleto, 15-21 aprile 1982, 831-884.
- RAPANIĆ, Željko (1987), *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split: Logos.
- RAPANIĆ, Željko (1992), Solinska epizoda europske povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Disputationes Salonitanae IV)*, 85 (1992), 91-116.
- RAPANIĆ, Željko (1993), Hrvatska u doba kneza Branimira, *Izdanja HAD-a*, 16 (1993), 13-28.
- RAPANIĆ, Željko (1996), „Ecclesiae destructae ... ut restaurentur imploramus“ (Iz pisma Stjepana VI. pape biskupu Teodosiju 887. godine), u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6-8. listopada 1992*, ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić, Zagreb: Muzejsko galerijski centar – Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta – Nakladni zavod Matice hrvatske, 57-64.

- RAUKAR, Tomislav (1995), Hrvatski prostor i kršćanstvo prije zagrebačke biskupije, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, ur. Antun Škvorčević, Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka, 81-95.
- RAUKAR, Tomislav (1997), *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta.
- RAVLIĆ, Jakša (1957), Miho Barada, *Historijski zbornik*, 10 (1957) 1-4, 271-272.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje (1989), *Iliri i antički svijet*, Split: Književni krug.
- SOLDO, Josip Ante (1982), Die Historiographie der Spliter Konzile im X. und XI. Jh., *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) nei secoli X-XI. Atti del symposium internazionale di storia ecclesiastica. Split, 26-30 settembre 1978*, ur. Atanazije J. Matanić, Padova: Antenore, 21-79.
- STEINDORFF, Ludwig (1995), Tumačenje riječi *Dalmatia* u srednjovjekovnoj historiografiji. Istovremeno o saboru na *planities Dalmae*, u: *Etnogeneza Hrvata*, ur. Neven Budak, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 148-158.
- STIPIŠIĆ, Jakov (1997), Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira, *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein, Zagreb: HAZU – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 57-66.
- STRIKA, Zvezdan (2007), *Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49 (2007), 59-150.
- ŠANJEK, Franjo (2003), Ustroj Crkve u Hrvata, u: *Povijest Hrvata. Knj. 1. Srednji vijek*, ur. Franjo Šanjek, Zagreb: Školska knjiga, 145-156.
- ŠARIĆ, Jasna (2005), Kralj Slavac: povijesni pregled i historiografske teze, *Pro tempore*, 3 (2005), 9-24.
- ŠEGVIĆ, Kerubin (1930), Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji (1059-1075), *Bogoslovska smotra*, 17 (1929) i 18 (1930).
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1914), *Priručnik izvora hrvatske historije I/1 (do god. 1107.): uvod, natpisi i isprave*, Zagreb: Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada.
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1925), *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb: Matica hrvatska.
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1962), *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, prir. Jaroslav Šidak, Zagreb: Matica hrvatska.
- ŽIVKOVIĆ, Tibor (2001), Taktikon Uspenskog i tema Dalmacija, *Istorijski časopis*, 48 (2001), 9-44.

Problems of Research of Early Medieval Church in the Works of Miho Barada

Miho Barada (1889–1957), historian whose activity formed a landmark in Croatian historiography of the mid-20th century, is especially significant by his role in

the research of the problem of early medieval ecclesiastical organization as well as in the critical analysis of the relevant historical sources. Since his activity covered a time span of nearly thirty years (late 1920s – late 1950s), Barada's research of these problems went through several stages, altering its subject-matter – depending on the cause or pretext – as well as the fundamental approach to historical profile of the period in question. Nevertheless, Barada constantly advocated the method of text criticism as a distinctive feature of historical discipline. He was recognized as one of the top authorities in this field of research. In this context three major research focuses of M. Barada may be recognized: foundation of the bishopric of Nin, (re)organization of the diocese of Upper Dalmatia and the problem of origin and chronology of the christianization of Croats and the renewal of ecclesiastical life in Early Medieval Dalmatia. An analysis of Barada's interpretations confirms that his work was one of the corner stones of Croatian medieval historiography in this segment of his scientific interests as well. The paper delineates the development of Barada's research of the above mentioned problems.

Ključne riječi: Hrvatska, rani srednji vijek, crkvena organizacija, historiografija, Miho Barada.

Keywords: Croatia, Early Middle Ages, ecclesiastical organization, historiography, Miho Barada.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 40

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2008.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 40

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u prosincu 2008. godine

Naklada

400 primjeraka

